

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γεώργιος Σ. Πλουμίδης, *Διάγραμμα των αρχειακών πηγών της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1983³
- Ανδρέας Μπάγιας, *Αρχειονομία. Βασικές αρχές και έννοιες*, Κριτική, Αθήνα 1998.
- Ιωάννης Δ. Ψαράς, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 2001.
- Elpidio Mioni, *Εισαγωγή στην Ελληνική Παλαιογραφία*, μτφρ. Νίκος Παναγιωτάκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004.
- Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, «Sources for the Maritime History of Greece (Fifteenth to Seventeenth Centuries)», στο Gelina Harlaftis-Carmel Vassallo (επιμ.), *New Directions in Mediterranean Maritime History, Research in Maritime History*, αρ. 28, International Association of Maritime History, St. John's, Newfoundland 2004, σελ. 125-146.
- Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, *Εκκλησία και κράτος στα βενετικά νησιά του Ιονίου Πελάγους. Μαρτυρίες για τη δράση Ιταλών Φραγκισκανών Μισσιοναρίων από τα αρχεία της Proraganda Fide (17ος αιώνας)*, Παπαζήσης, Αθήνα 2009.
- Μαριάννα Κολυβά, *Αρχειονομία. Φορείς παραγωγής αρχείων: Ιστορική αναδρομή*, Πατάκης, Αθήνα 2009.

Κεφάλαιο 1: Μεθοδολογία της Ιστορικής Έρευνας

Βιβλιογραφία: Γιάννης Καραγιαννόπουλος, *Εισαγωγή στην τεχνική της επιστημονικής ιστορικής εργασίας*, Θεσσαλονίκη 1985. Ιωάννης Δ. Ψαράς, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 2001.

«Η μεθοδολογία της ιστορικής έρευνας βασίζεται σε έναν προβληματισμό που είναι κοινός για όλες τις ιστορικές περιόδους. Διαφορές εντοπίζονται μόνο στη στρατηγική της αναζήτησης πηγών, που σχετίζεται με την κάθε περίοδο, και στον τρόπο αξιοποίησης του ιστορικού υλικού, κυρίως του δημοσίευτου.

Η ιστορική έρευνα προϋποθέτει τα εξής βασικά στάδια:

- Α) την εύρεση των πηγών,
- Β) την ταξινόμηση του υλικού, και
- Γ) τη σύνθεση.

Α) Η τεκμηρίωση μιας έρευνας βασίζεται στις πηγές και στα βοηθήματα, δηλαδή αφενός στα έργα νεότερων συγγραφέων που σχετίζονται με το αντικείμενο της έρευνάς μας, και αφετέρου σε πηγές τόσο δημοσιευμένες όσο και αδημοσίευτες.

Η βιβλιογραφική ενημέρωση για το συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης θα προφυλάξει τον ιστορικό από την επανάληψη γνωστών ζητημάτων και από κόπους που έχουν ήδη υποστεί άλλοι πριν από αυτόν.

Η αναζήτηση δημοσιευμένων πηγών που αναφέρονται στο θέμα του θα δώσει την ευκαιρία στον ιστορικό να διαπιστώσει αν αυτές έχουν χρησιμοποιηθεί επαρκώς, αν έχουν μείνει ανεκμετάλλετες ή αν τις χειρίστηκαν άλλοι για άλλους σκοπούς.

Η ευρετική θα ολοκληρωθεί με την έρευνα για ανέκδοτο αρχειακό υλικό, που θα φανεί αν είναι άγνωστο ή όχι ικανοποιητικά χρησιμοποιημένο.

Β) Μετά το πέρας της ευρετικής ή και παράλληλα προς αυτήν ο ιστορικός θα προχωρήσει στην ταξινόμηση του υλικού του, που το άντλησε τόσο από τα

δημοσιευμένα έργα (εκδομένες πηγές και βοηθήματα) όσο και από τις αδημοσίευτες αρχειακές μαρτυρίες (ανέκδοτες πηγές). Στη φάση αυτή σημαντικό ρόλο παίζει η αποδελτίωση, μια τεχνική συστηματικής καταγραφής των πληροφοριών είτε σε δελτία (κατά συγγραφέα, κατά λήμμα) είτε σε κατάλληλα λογισμικά.

Γ) Το τελευταίο στάδιο αφορά την προετοιμασία της σύνθεσης. Εδώ ο ιστορικός προχωρά σταδιακά διαρθρώνοντας με διαρκείς επεξεργασίες τη δομή του και προωθώντας με συνεχείς διασταυρώσεις και επαληθεύσεις πληροφοριών τη σύνθεσή του.

Στοιχειώδη βοηθήματα-«εργαλεία» του ερευνητή

Διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες

- 1) Βοηθητικά έργα «πρώτης ανάγκης» (Reference books)
- 2) Γενικές βιβλιογραφίες
- 3) Συλλογές πηγών
- 4) Ειδικές βιβλιογραφικές εργασίες

Η βιβλιογραφική ενημέρωση είναι ιδιαίτερα σημαντικό σημείο μιας έρευνας, καθώς επιτρέπει να διαπιστώσουμε ποια τμήματα του υπό εκπόνηση θέματος έχουν γίνει αντικείμενο συστηματικής διαπραγμάτευσης και ποια έχουν κενά. Η έρευνα πραγματοποιείται συνήθως παραγωγικά, δηλαδή από τα γενικότερα στοιχεία προς τα μερικότερα. Ο έμπειρος ιστορικός μπορεί να χρησιμοποιήσει κατευθείαν τα ειδικά βοηθήματα, αλλά και αυτός είναι κάποτε υποχρεωμένος να καταφεύγει στα γενικά έργα, βιβλιογραφικά και άλλα.

Βοηθητικά έργα «πρώτης ανάγκης» (Reference books)

Εδώ εντάσσονται οι γενικές και ιστορικές εγκυκλοπαίδειες, τα γενικά ιστορικά εγχειρίδια παγκόσμιου ή εθνικού χαρακτήρα, τα χρονολογικά ευρετήρια, οι ιστορικοί άτλαντες, τα λεξικά και άλλα παρόμοια βιβλία. Στις μεγάλες βιβλιοθήκες τα reference books βρίσκονται σε ανοιχτά βιβλιοστάσια στο χώρο του αναγνωστηρίου, όπου μπορεί κάποιος να τα συμβουλευτεί μόνος του.

Ενδεικτικά:

Εγκυκλοπαίδειες:

Encyclopaedia Britannica, 24 τ. (1768-)

Enciclopedia Italiana, 36 τα (1929-1939)

Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (Δρανδάκη, 24 τ.)

Δομή 15 τ.

W.L. Langer, *An Encyclopedia of World History*, London 1972.

Γενικά Ιστορικά Εγχειρίδια

Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 1-8, Θεσσαλονίκη 1961-88.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, 16 τ., Αθήνα 1971-2000.

Χρονολογικά Ευρετήρια

A Cappelli, *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo*, Milano 1930.

Ιστορικοί Άτλαντες
Stock, *Atlas historique*, Paris 1968.

Λεξικά

Δ. Δημητράκου (εκδ.), *Μεγά Λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσας*, τ. 1-9, Αθήναι 1958
.Χ.

Γενικές βιβλιογραφίες

Οι γενικές βιβλιογραφίες χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες:

Βιβλιογραφίες βιβλιογραφιών

Γ. Φουσάρα, *Βιβλιογραφία των ελληνικών βιβλιογραφιών 1791-1947*, Αθήναι 1961.

Γενικές εθνικές βιβλιογραφίες

E. Legrand, *Bibliographie Hellenique*, ..

Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, 1800-1863, τ. 1-3, Αθήνα 1939-1957.

Γενικές ειδικές (κατά επιστήμη) βιβλιογραφίες.

Συλλογές πηγών

Αφορούν συνήθως την ιστορία μιας περιοχής ή χώρας, αλλά κάποτε και ορισμένης χρονικής περιόδου. Οι συλλογές πηγών καταρτίζονται συχνά με βάση το ειδολογικό περιεχόμενο των πηγών. Οι μεγάλες συλλογές ιστορικών πηγών εκδίδονται στη διάρκεια πολλών ετών και με την επιμέλεια πολλών ερευνητών.

Ενδεικτικά έργα:

Monumenta Germaniae Historica: Άρχισε να εκδίδεται στο Αννόβερο από το 1826. Περιλαμβάνει πηγές της μεσαιωνικής ιστορίας των τευτονικών και γερμανικών λαών, καθώς και των σχέσεών τους με άλλους λαούς. Καλύπτει την περίοδο από το 500 ως το 1500 περίπου. Έχουν ως τώρα εκδοθεί περισσότεροι από 200 ογκώδεις τόμοι.

Calendar State Papers: Άρχισε να εκδίδεται το 1856. Πρόκειται για διάφορες σειρές σε εκατοντάδες τόμους με περιλήψεις εγγράφων της αγγλικής ιστορίας. Περιέχουν πηγές όχι μόνο από αγγλικά αρχεία, κυρίως το Public Record Office του Λονδίνου, αλλά και γαλλικά, ισπανικά και ιταλικά (Βενετία και Ρώμη).

Οι ελληνικές συλλογές πηγών είναι περιορισμένες. Οι περισσότερες δεν εντάσσονται σε σειρές, αλλά αποτελούν ξεχωριστές εκδόσεις ιστορικών εγγράφων. Ως σειρές μπορούν να θεωρηθούν τα ακόλουθα έργα:

Κ.Ν. Σάθα, *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τ. 1-9, Παρίσι 1880-90 (έγγραφα 15^{ου} και 16^{ου} αι. από βενετικές κυρίως πηγές).

Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. 1-15. Εκδίδεται από την Ακαδημία Αθηνών από το 1932 κ.εξ.

Ειδικές βιβλιογραφικές εργασίες

Αφορούν συνήθως ένα θέμα (π.χ. Ανατολικό Ζήτημα, Μικρασιατική καταστροφή), ένα πρόσωπο (Ελευθέριος Βενιζέλος), ένα χώρο (Ηπειρος, Θεσσαλία), μια ειδικότητα (λαογραφία, σλαβολογία), ένα χρονικό πλαίσιο (Ναπολεόντειοι πόλεμοι).

Ανέκδοτες πηγές και προσπέλασή τους

Ο ερευνητής της νεότερης ιστορίας ενδιαφέρεται κυρίως για ανέκδοτες και εκδομένες, αλλά και για ανεκμετάλλευτες πηγές. Οι περισσότερες ανέκδοτες πηγές είναι χειρόγραφες. Η τυπογραφία από τα τέλη του 15^{ου} αι. και η γραφομηχανή από τα τέλη του 19^{ου} αι. δεν χρησιμοποιήθηκαν συχνά για την εκτύπωση επίσημων εγγράφων. Τα δημόσια και ιδιωτικά έγγραφα εξακολουθούσαν να γράφονται συχνότερα με το χέρι.

Ακριβώς η μέθοδος ανεύρεσης και αξιοποίησης αυτών των πηγών αποτελεί το ειδικό αντικείμενο του μαθήματος αυτού».

Κεφάλαιο 2: Βασικές αρχές Αρχειονομίας

Βιβλιογραφία: Ανδρέας Μπάγιας, *Αρχειονομία. Βασικές αρχές και έννοιες*, Κριτική, Αθήνα 1998.

«Εισαγωγή

Τα παλιά χαρτιά, η σκόνη, η υγρασία και οι αποστεωμένες μορφές των αγέλαστων αρχειοφυλάκων είναι τα σταθερά στοιχεία του συνειρμού που εξακολουθεί να προκαλεί η λέξη αρχείο. Πρόκειται για έναν χώρο που, ενώ φυλάσσει ένα σημαντικό κομμάτι της ανθρώπινης εμπειρίας, είναι πολύ λιγότερο γνωστός από άλλα συναφή ιδρύματα όπως οι βιβλιοθήκες.

Σήμερα ζούμε στην εποχή της πληροφορίας που παράγεται με καταγιστικούς ρυθμούς και σύντομα χάνει την αξία της. Ένα μεγάλο μέρος της πληροφορίας είναι και η αρχειακή πληροφορία, εκείνη δηλαδή που προκύπτει από τις δραστηριότητες ενός φυσικού ή νομικού προσώπου. Η διαχείριση και η οργάνωση αυτής της πληροφορίας είναι μια σύνθετη εργασία με διαστάσεις λειτουργικές (διοικητικές, οικονομικές, νομικές) και ιστορικές που αποτελεί αντικείμενο της αρχειονομίας, μιας από τις επιστήμες της πληροφόρησης.

Αρχείο και συλλογή

Αρχείο:

Αρχείο αποκαλούμε ένα σύνολο τεκμηρίων¹, ανεξάρτητα από χρονολογία, σχήμα και υλικό υπόστρωμα, τα οποία παρήχθησαν οργανικά από το Κράτος, από δημόσιους ή ιδιωτικούς οργανισμούς ή από νομικά και φυσικά πρόσωπα ή από ομάδες φυσικών προσώπων στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων και των λειτουργιών τους².

Συλλογή:

Η Συλλογή διακρίνεται από το αρχείο, καθώς συνιστά τεχνητή συγκέντρωση υλικού από συλλέκτη, σύμφωνα με προσωπικά γούστα και προτιμήσεις. Με άλλα λόγια η συλλογή δεν αποτελεί προϊόν συστηματικής συγκέντρωσης, αλλά καταρτίστηκε

¹ Ο όρος τεκμήριο ή μαρτυρία δηλώνει ότι μέσω αυτού αποδεικνύεται ένα γεγονός. Μια δικαιοπραξία αποδεικνύει λ.χ. την πραγματοποίηση μιας συμφωνίας όπως η μεταβίβαση περιουσίας. Με αυτούς τους όρους το αρχείο δεν αφορά μόνο σημαντικές προσωπικότητες ούτε διακρίνεται από περισσότερο ή λιγότερο σημαντικά έγγραφα ή από παλαιά και νεότερα έγγραφα. Κάθε μέρα ένας ιδιώτης, ένας οργανισμός παράγει αρχειακό υλικό που μπορεί στο μέλλον να αποτελέσει αντικείμενο έρευνας.

² Ο όρος αρχείο περιλαμβάνει και άλλες δύο έννοιες: της υπηρεσίας η οποία διασώζει και επεξεργάζεται αρχειακό υλικό καθώς και του κτιρίου όπου φυλάσσονται αρχειακά τεκμήρια.

αποσπασματικά και βαθμηδόν χωρίς οργανική σχέση μεταξύ των τεκμηρίων που τη συγκροτούν.

Αρχειακό υλικό και υπόστρωμα

Δεν υπάρχει κάποιος περιορισμός ως προς το είδος του αρχειακού υποστρώματος. Το αρχείο δεν περιορίζεται στα γραπτά τεκμήρια. Γι' αυτό άλλωστε χρησιμοποιούμε τον όρο τεκμήριο αντί του όρου έγγραφο. Τα τεκμήρια γράφονται επάνω σε διάφορα υλικά υποστρώματα:

Σκαλισμένη πέτρα, πηλός (δίσκος Φαιστού)

Πάπυρος

Περγαμηνή

Χαρτί

Φωτογραφία

Φιλμ/μικροφίλμ

Κασέτες

Δισκέτες

Ψηφιακοί δίσκοι

Οι χρήσεις των αρχείων: ιστορική αναδρομή

Στην αρχαία Ελλάδα η έννοια του αρχείου αρχικά σήμαινε τον τόπο όπου συνέρχονταν ή διέμεναν οι αρχές της πόλης. Συνεκδοχικά, στον πληθυντικό (αρχεία), χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τα επίσημα έγγραφα των αρχών και το χώρο όπου αυτά φυλάσσονταν.

Γενικά τα αρχεία χρησιμοποιήθηκαν ως:

- **Μέσο άσκησης εξουσίας και διαχείρισης**

Από την αρχαιότητα η διαχείριση και η φύλαξη των αρχείων είχε συνδεθεί με τη διοικητική εξουσία. Η χρήση τους ήταν ένα μέσο άσκησης εξουσίας και η πρόσβαση σε αυτά δεν επιτρεπόταν παρά σε έναν κλειστό κύκλο έμπιστων αξιωματούχων. Άλλωστε η παραγωγή των τεκμηρίων ήταν μια διαδικασία απομακρυσμένη από τον απλό άνθρωπο, σε μια εποχή που ούτως ή άλλως η γνώση της γραφής και η δυνατότητα σύνταξης των εγγράφων αφορούσαν μικρό αριθμό εξειδικευμένων αξιωματούχων.

- **Απόδειξη**

Τα αρχεία χρησιμοποιήθηκαν για να κατοχυρωθούν τίτλοι ευγένειας, ιδιοκτησίας, προνόμια, δικαιώματα.

- **Τεκμηρίωση/πληροφόρηση**

Χρησιμοποιούνταν ως «εργαλειακή» πληροφορία για τις ανάγκες της τρέχουσας διαχείρισης. Διευκόλυναν έτσι τη λήψη μεταγενέστερων αποφάσεων για συναφή θέματα.

- **Υλικό για την έρευνα**

Στους νεότερους χρόνους (κυρίως μετά τη Γαλλική Επανάσταση) για πρώτη φορά αποσυνδέθηκαν από τη διοίκηση και απέκτησαν νέα χρήση: της πρώτης ύλης για την έρευνα του παρελθόντος, την ιστορική έρευνα. Ο 19^{ος} αιώνας ανακάλυψε την ιστορική διάσταση των αρχείων και βαθμιαία όλες οι ευρωπαϊκές χώρες σύστησαν εθνικά αρχεία, που έθεταν στη διάθεση του κοινού τεκμήρια που εθεωρούντο πλέον κτήμα του έθνους.

- **Σύμβολα**

Στα αρχεία διατηρούνται τεκμήρια που αποτελούν κειμήλια με συμβολική και συναισθηματική διάσταση.

Αρχειονομία

Είναι η επιστήμη που έχει ως αντικείμενο τις αρχές και τις τεχνικές για τη διαχείριση και επεξεργασία των αρχείων.

Για μεγάλο χρονικό διάστημα γινόταν αντιληπτή ως επιστήμη βοηθητική της Ιστορίας, ταυτιζόταν με την αρχειοθέτηση, δηλαδή τη φυσική οργάνωση των αρχείων για την οποία δεν απαιτούνται γνώσεις παρά η κοινή λογική και η εφαρμογή πρακτικών κανόνων. Έτσι αντί της αρχειονομίας ως συνόλου τεχνικών και μεθόδων, σε σχολές λατινογενών χωρών διδασκόταν η ιστορία των αρχείων.

Οι νέες χώρες (ΗΠΑ, Καναδάς, Αυστραλία) ακολούθησαν διαφορετικό δρόμο. Τα τεκμήρια που παρήγαν δεν είχαν δυσκολίες προσπέλασης. Επίσης η έλλειψη του βάρους μιας γραφειοκρατικής παράδοσης που υπήρχε στην Ευρώπη οδήγησε στην ορθολογική διαχείριση των ενεργών αρχείων.

Το τοπίο μεταβλήθηκε από δύο γεγονότα. Το πρώτο ήταν η εμφάνιση των επιστημών της πληροφόρησης, που οδήγησε στην ανάγκη οργάνωσής τους με την αξιοποίηση πολλών από τις τεχνικές, τις μεθόδους και τα πρότυπα που είχε διαμορφώσει η βιβλιοθηκονομία. Το φαινόμενο επιταχύνθηκε από την ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών, ειδικότερα της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών. Οι σχολές της βιβλιοθηκονομίας μετατράπηκαν σε σχολές των επιστημών της πληροφόρησης. Έτσι πολλές από τις σχολές πληροφόρησης περιέλαβαν στο πρόγραμμά τους μαθήματα ή και αμιγή κατεύθυνση αρχειονομίας, ενώ οι παλιές σχολές αρχειονομίας εκτός από την ιστορία δίδασκαν και πολλά στοιχεία από τις επιστήμες της πληροφόρησης.

Το δεύτερο γεγονός προέρχεται από το χώρο των ίδιων των αρχείων και ειδικότερα από την εφαρμοσμένη αρχειονομία. Οι αρχειονόμοι διαπίστωσαν πως δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τον τεράστιο αρχειακό όγκο που παράγει καθημερινά η διοίκηση. Εκτός των άλλων ο αρχειονόμος-μεσαιωνολόγος δεν ήταν σε θέση πλέον να ανταποκριθεί στις ιδιαιτερότητες των σύγχρονων αρχείων.

Το μήνυμα ήταν ξεκάθαρο: έπρεπε ο αρχειονόμος να επέμβει ενόσω η παραγωγή και η συσσώρευση αρχειακού υλικού ήταν ακόμη σε εξέλιξη. Με άλλα λόγια έπρεπε να συναντηθεί η παραδοσιακή αρχειονομία (παρότι γεννήθηκε στη σκιά των ιστορικών σπουδών) με την επιστήμη της πληροφόρησης και να περιλάβει στο αντικείμενό της και τα λεγόμενα ενεργά αρχεία.

Έτσι πρόβαλε η έννοια της ενιαίας αρχειονομίας και υπογραμμίστηκαν οι μεθοδολογικές της συνάφειες με τις επιστήμες της πληροφόρησης. Παρά τους επιμέρους προσανατολισμούς και εξειδικεύσεις, η ενιαία αρχειονομία έχει ως κοινό αντικείμενο τη διαχείριση των αρχειακών πληροφοριών από τη γέννηση μέχρι την ερευνητική τους εκμετάλλευση.

Αρχειονόμος

Είναι ο αρμόδιος για τη διαχείριση και την οργάνωση των αρχείων σύμφωνα με τις αρχές και τις πρακτικές της αρχειονομίας. Σύμφωνα με τους θεμελιώδεις κανόνες της αρχειονομίας και τη χρήση των διεθνών προτύπων, έργο του αρχειονόμου είναι η προετοιμασία των απαραίτητων εργαλείων (πίνακας διαχείρισης τεκμηρίων,

ταξινομικό διάγραμμα, εργαλεία έρευνας) και η εκπόνηση των παρακάτω αρχειακών εργασιών:

- Πρόσκτηση

Είναι η διαδικασία με την οποία η αρχειακή υπηρεσία γίνεται κάτοχος τεκμηρίων, προκειμένου να εμπλουτίσει ή να συμπληρώσει το αρχειακό υλικό της. Οι νομικές μορφές μέσω των οποίων πραγματοποιείται η πρόσκτηση είναι ποικίλες: κατάθεση, δωρεά, κληροδότημα, αγορά, ανταλλαγή.

- Ταξινόμηση

Η ταξινόμηση συνιστά τη φυσική και διανοητική οργάνωση των τεκμηρίων και περιλαμβάνει: την καταγραφή του αρχειακού υλικού, τη διανοητική οργάνωση του αρχειακού υλικού κατά τρόπο ώστε να απεικονίζεται η λειτουργία του νομικού ή φυσικού προσώπου που το δημιούργησε, την αρχειοθέτηση (τη φυσική διευθέτηση των τεκμηρίων) και, τέλος, το ταξινομικό διάγραμμα το οποίο αντανακλά τις δομές, τις δραστηριότητες και τις σχέσεις οργανισμού-παραγωγού.

- Ευρετηρίαση

Είναι η επεξεργασία των τεκμηρίων για την επιλογή (θεματικών ή κύριων) όρων που χαρακτηρίζουν το περιεχόμενό τους. Το προϊόν της ευρετηρίασης για τους κύριους όρους είναι ένα αλφαβητικό index, ενώ προκειμένου για θεματικούς όρους μπορεί να λάβει είτε τη μορφή αλφαβητικού ευρετηρίου είτε τη μορφή δομημένου λεξιλογίου (θησαυρός).

- Συντήρηση

Είναι το σύνολο των απαραίτητων μέτρων φύλαξης (κυρίως συντήρηση-conservation) ή αποκατάστασης (restoration) της υλικής μορφής των τεκμηρίων. Ο αρχειονόμος είναι υπεύθυνος για τη διαφύλαξη της υλικής ακεραιότητας των τεκμηρίων. Οι σχετικές εργασίες δεν εκτελούνται ωστόσο από τον ίδιο αλλά από ειδικευμένους επιστήμονες ή εξωτερικά συνεργεία.

- Προβολή αρχειακού υλικού.

Εννοούμε τις δραστηριότητες που επιτρέπουν στο κοινό να εξασφαλίσει πρόσβαση στα αρχειακά τεκμήρια και στο περιεχόμενό τους.

Εργαλεία έρευνας-Εργαλεία διαχείρισης

Οι αρχειακές εργασίες οδηγούν στη σύνταξη ορισμένων εργαλείων που διευκολύνουν τη χρήση του αρχειακού υλικού, τα λεγόμενα εργαλεία έρευνας και διαχείρισης

Τα **εργαλεία έρευνας** απευθύνονται στους χρήστες της αρχειακής υπηρεσίας και, προκειμένου να διευκολύνουν την πρόσβαση στο αρχειακό τους υλικό, απεικονίζουν τη δομή και το περιεχόμενο αρχειακών συνόλων και συλλογών. Ανάλογα με τη μονάδα περιγραφής που χρησιμοποιήθηκε κατά τη σύνταξή τους, τα εργαλεία διακρίνονται σε ευρετήρια, καταλόγους και οδηγούς και διαιρούνται περαιτέρω σε ειδικότερες κατηγορίες ανάλογα με τη φύση και την έκταση των πληροφοριών που παρέχουν.

Τα **εργαλεία διαχείρισης** είναι υπηρεσιακά έγγραφα και βιβλία τα οποία συντάσσονται ή ενημερώνονται προτού το αρχειακό υλικό υποστεί επεξεργασία από τον αρχειονόμο. Στοχεύουν, προσφέροντας μια σύντομη περιγραφή των αρχειακών μονάδων, να διευκολύνουν τη διαχείρισή του κατά τα πρώτα στάδια: μεταφορά, εισαγωγή στην αρχειακή υπηρεσία, αποθήκευση. Τέτοια εργαλεία είναι η κατάσταση

μεταφερόμενου υλικού, το Πρωτόκολλο παράδοσης-παραλαβής, το βιβλίο εισαγωγής, το ειδικό ευρετήριο, το πρωτόκολλο απογραφής.

Με τα παραπάνω το αρχειακό υλικό θα γίνεται προσιτό τόσο στη διοίκηση όσο και στην έρευνα, που αποτελούν τα δύο ζητούμενα της αρχειονομίας. Γίνεται φανερό λοιπόν ότι τελικός στόχος του αρχειονόμου είναι να εξυπηρετεί τους χρήστες, που για τα ενεργά αρχεία είναι η διοίκηση και για τα ιστορικά αρχεία οι ερευνητές.

ΑΡΧΕΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

1. Η αρχή των τριών ηλικιών

Ο αρχειονόμος για τη διαχείριση του αρχειακού υλικού βασίζεται σε μια σειρά αρχών/κριτηρίων. Σύμφωνα με την αρχή των τριών ηλικιών τα τεκμήρια ενός οργανισμού διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες-ηλικίες.

- Ενεργά ή τρέχοντα αρχεία

Δημιουργία φακέλου κατά τη διεκπεραίωση μιας υπόθεσης μέχρι το κλείσιμό της. Τα έγγραφα χρησιμοποιούνται από την υπηρεσία που τα παράγει για τρέχουσες διοικητικές εργασίες του οργανισμού.

- Ημιενεργά ή ενδιάμεσα αρχεία

Η χρήση του φακέλου είναι πιο σποραδική. Χρησιμοποιείται για το χειρισμό άλλων παρόμοιων υποθέσεων ή ως αποδεικτικό στοιχείο, στο πλαίσιο διαφόρων νομοθετικών διατάξεων, οικονομικών ή δικαστικών υποθέσεων κ.λπ.

- Ανενεργά ή ιστορικά αρχεία

Το υλικό δεν έχει υπηρεσιακή χρησιμότητα, παρά μόνον ερευνητική. Γίνεται επιλογή του μέρους του υλικού που θα εισαχθεί και θα διατηρηθεί στην αρχειακή υπηρεσία (εκκαθάριση).

Η αρχή των τριών ηλικιών μαζί με τον αρχειακό δεσμό αποτελούν τις κυριότερες αρχές που διέπουν τα τεκμήρια σε όλη τη ζωή τους και ουσιαστικά συνιστούν τον πυρήνα της αρχειακής μεθοδολογίας, αυτό που τείνει να διαφοροποιήσει την αρχειονομία από τα άλλα συναφή επαγγέλματα. Επιπλέον διευρύνει τα όρια του επαγγέλματος. Αντί για τον αρχειονόμο-ιστορικό που ασχολείται με ό,τι η διοίκηση θεωρεί άχρηστο ή με τη γραμματειακή εργασία και τη διαχείριση των τεκμηρίων στα γραφεία μιας διοίκησης, έχουμε ένα ενιαίο επάγγελμα που αφορά τη διαχείριση των πληροφοριών και του υλικού υποστρώματος των τεκμηρίων από την αρχή της ζωής τους μέχρι την αξιοποίησή τους από την έρευνα.

2. Η αρχή του αρχειακού δεσμού

Αρχειακός δεσμός είναι η αρχή σύμφωνα με την οποία τα τεκμήρια που προέρχονται από ένα νομικό ή φυσικό πρόσωπο πρέπει να μένουν συγκεντρωμένα και να μην κατατέμνονται, διασκορπίζονται ή αναμειγνύονται με τεκμήρια άλλων προσώπων (πρώτο επίπεδο). Περαιτέρω τα τεκμήρια πρέπει να διατηρούν την ταξινόμηση που τους δόθηκε από τον παραγωγό (δεύτερο επίπεδο).

Γίνεται λοιπόν σαφές ότι ο *αρχειακός δεσμός* στο βαθμό που διαφυλάσσει τις πρωτογενείς ιδιότητες του αρχείου είναι μια θεωρία κατευθυντήρια, που εφαρμόζεται ανεξάρτητα από τη χρονολογία, τον όγκο, το υλικό υπόστρωμα, το περιεχόμενο και την ειδολογική κατηγορία των τεκμηρίων. Συνιστά έτσι τη μεθοδολογική ταυτότητα που διαχωρίζει τον αρχειονόμο από τον βιβλιοθηκάριο,

από τον τεκμηριωτή, από τον ειδικό της πληροφορικής και βέβαια από τον ερασιτέχνη αρχειονόμο.

Γενικά η εφαρμογή του αρχειακού δεσμού εξασφαλίζει τα παρακάτω πλεονεκτήματα:

- 1 Διασφαλίζει την ενότητα και ακεραιότητα της αρχειακής μνήμης ενός φυσικού ή νομικού προσώπου.
- 2 Επιτρέπει να αντιληφθούμε όχι μόνο το περιεχόμενο των τεκμηρίων αλλά και τις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς επίσης και το βαθμό και τον τύπο αρχειακής οργάνωσης του παραγωγού.
- 3 Συνιστά έναν τρόπο διάρθρωσης των πληροφοριών, ένα σύστημα δηλαδή πρόσβασης του ερευνητή στις ποικίλες πληροφορίες του τεκμηριωτικού υλικού.
- 4 Επιτρέπει στον αρχειονόμο να απομονώσει από την ευρεία πραγματικότητα αυτοτελείς αρχειακές οντότητες παρέχοντας μια ασφαλή και εν πολλοίς αντικειμενική μονάδα για την πρόσκτηση, ταξινόμηση και περιγραφή των αρχείων.
- 5 Διευκολύνει την αρχειακή εργασία κατευθύνοντάς την προς τις μεγάλες ενότητες, τα αρχειακά σύνολα και αφήνοντας κατά μέρος τα μεμονωμένα τεκμήρια.

Όλοι οι παραπάνω λόγοι συνέβαλαν στη βαθμιαία αναγόρευση του αρχειακού δεσμού σε θεμελιώδη αρχή της αρχειονομίας.

3. Η αρχή της εντοπιότητας

Κατά την αρχή αυτή τα αρχεία πρέπει να φυλάσσονται στις αρχειακές υπηρεσίες του τόπου (χώρας ή περιοχής) όπου δημιουργήθηκαν.

Τα αρχεία ανήκουν δικαιωματικά στην κοινωνία που τα παρήγαγε. Μόνο εντός αυτής μπορούν να τύχουν μεγαλύτερης χρήσης και να κατανοηθεί ο ρόλος τους ως πολιτιστικό αγαθό και φορέας ιστορικής μνήμης. Πρόκειται για μια αρχή που άπτεται του διεθνούς δικαίου (Συνθήκη της Βιέννης, 1983, για τη διαδοχή των κρατών σε θέματα αγαθών, αρχείων και χρεών), αφορούσε καταρχήν σε εθνικούς χώρους και η εμφάνισή της συνδέεται με το τέλος της αποικιοκρατίας και τις πολεμικές συγκρούσεις του 20ού αιώνα.

Βλέπουμε λοιπόν πως μια αρχή που αφορά στη νομή και κυριότητα των αρχείων, η αρχή της εντοπιότητας, συμπληρώνει και προεκτείνει τη βασικότερη μεθοδολογική αρχή της αρχειονομίας, τον αρχειακό δεσμό. Το αρχειακό σύνολο πρέπει να διαφυλαχθεί ως ενιαίο διανοητικό σώμα και να τύχει ενιαίας διαχείρισης από την αρχειακή υπηρεσία της κοινωνίας που το παρήγαγε».

Κεφάλαιο 3: Οι θεωρητικές προϋποθέσεις της αρχειακής έρευνας (Παλαιογραφία-Διπλωματική, Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές Επιστήμες)

Βιβλιογραφία: Γ. Γιαννόπουλος – Ξ. Οικονομόπουλος – Θ. Κατσουλάκος, *Εισαγωγή στις Ιστορικές Σπουδές*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1985. Ιωάννης Δ. Ψαράς, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 2001. Elpidio Mioni, *Εισαγωγή στην Ελληνική Παλαιογραφία*, μτφρ. Νίκος Παναγιωτάκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004.

«Για να αξιοποιήσει τις πηγές, τόσο τις ανέκδοτες όσο και τις δημοσιευμένες, ο ιστορικός, αφού πρώτα μελετήσει τα βοηθήματα από τη βιβλιογραφία του θέματός του, καταφεύγει συχνά στη βοήθεια άλλων επιστημών, πέρα από την καθαυτό ιστορική έρευνα σε αρχεία και βιβλιοθήκες. Το είδος της επιστήμης στη βοήθεια της

οποίας θα προστρέξει ο ιστορικός σε κάθε περίπτωση καθορίζεται από το είδος της πηγής που τον απασχολεί και από τη φύση του προβλήματος που αντιμετωπίζει.

Τι είναι παλαιογραφία;

Παλαιογραφία είναι η επιστήμη που έχει ως αντικείμενό της τις αρχαίες γραφές στις διάφορες φάσεις της εξέλιξής τους. Σύμφωνα με την ετυμολογική προέλευση της λέξης, η παλαιογραφία θα έπρεπε να περιλαμβάνει ολόκληρη την ιστορία της γραφής μέχρι την οριστική επικράτηση της τυπογραφίας στην Αναγέννηση. Όμως πρακτικοί λόγοι, όπως η ποικιλία του υποστρώματος γραφής και των μεθόδων της έρευνας, καθώς και οι μεταβολές της καλλιτεχνικής τεχνικής και της εποχής στην οποία ανήκουν τα γραπτά μνημεία συνετέλεσαν στη δημιουργία τεσσάρων ξεχωριστών κλάδων της ενιαίας αυτής επιστήμης: της επιγραφικής, της διπλωματικής, της παλαιογραφίας και της παπυρολογίας.

Σταδιακά όλοι αυτοί οι λόγοι οδήγησαν στην καθιέρωση για τον καθένα από αυτούς τους κλάδους ενός ξεχωριστού πεδίου έρευνας.

Η **Επιγραφική**, ο αρχαιότερος από τους κλάδους, έχει ως αντικείμενο μελέτης πάνω από 150.000 επιγραφές σε πέτρα, μέταλλο ή άλλη σκληρή ύλη. Μόλις το 16^ο αι. άρχισε η κωδικοποίηση των μεθόδων της επιγραφικής, όμως ήδη από τον Ηρόδοτο και το Θουκυδίδη είχε αρχίσει η συνήθεια να ανατρέχουν σε επιγραφές για να τεκμηριώσουν ιστορικά γεγονότα.

Η **Παπυρολογία** είναι μια επιστήμη νεότερη. Αντικείμενό της είναι η ανάγνωση και η μελέτη του τεράστιου αριθμού παπύρων που έχουμε σήμερα, ύστερα από ανασκαφές και άλλες αρχαιολογικές ανακαλύψεις.

Η **Παλαιογραφία** έχει ως αντικείμενο την έρευνα ή της γραφής των χειρόγραφων κωδίκων που σώθηκαν σε περγαμηνή και σε χαρτί και ανάγονται στη χρονική περίοδο από τον 4^ο αι. μέχρι την ύστερη Αναγέννηση. Εξετάζει το υλικό υπόστρωμα και τα όργανα γραφής που χρησιμοποιήθηκαν κατά περιόδους. Ερευνά ιδίως την ιστορική εξέλιξη της γραφής των δύο κλασικών γλωσσών, της ελληνικής και της λατινικής, καθώς και τις βραχυγραφίες, τα συντομογραφικά ή ταχυγραφικά σύμβολα που χρησιμοποιούσαν οι παλαιότεροι συγγραφείς των χειρογράφων.

Τμήμα της Παλαιογραφίας αποτελεί και η κρυπτογραφία, τρόπος γραφής που επιτρέπει στον αποδέκτη του εγγράφου ή στον κάτοχο του συγκεκριμένου κώδικα αποκρυπτογράφησης την ορθή ανάγνωση του μηνύματος.

Η επιστημονική τεκμηρίωσή της ελληνικής παλαιογραφίας οφείλεται στον Βενεδικτίνο μοναχό Bernard de Montfaucon (1655-1741), ο οποίος στο έργο του *Paleographia graeca*, 1708, μελέτησε την καταγωγή και την ιστορία του ελληνικού αλφαβήτου, την εξέλιξη των γραμμάτων του μεγαλογράμματος και του μικρογράμματος ρυθμού, συνεξετάζοντας ταχυγραφικά σημεία και δημοσιεύοντας καταλόγους χρονολογημένων κωδίκων.

Η **Διπλωματική** στην ουσία συμπληρώνει το έργο τη Παλαιογραφίας, μελετώντας κριτικά τα έγγραφα ως ιστορικές πηγές, με τελικό στόχο την έκδοση των «διπλωμάτων», δηλαδή των αρχειακών και όλων των δημόσιων και ιδιωτικών εγγράφων που κατά το χρόνο της σύνταξής τους εξυπηρετούσαν σκοπούς νομικούς και περιστάσεις άμεσες και πρακτικές.

Κατά την έκδοση των εγγράφων ο ιστορικός ασχολείται με την παρουσίαση και την προέλευσή τους, δίνει στοιχεία για τη γενική περιγραφή τους και τα μεταγράφει. Υποχρεωτικός είναι ο έλεγχος για τον αιτιολογημένο χαρακτηρισμό τους

ως πρωτοτύπων ή αντιγράφων. Η διπλωματική βοηθάει τον εκδότη να διακρίνει αν πρόκειται για μεσαιωνικά, μεταβυζαντινά ή νεότερα έγγραφα. Ο σχολιασμός τους αποτελεί την τελευταία φάση της ερευνητικής δουλειάς του ιστορικού.

Η καθιέρωση των θεμελιακών κανόνων της έρευνας και της ιστορικής κριτικής στην επιστήμη αυτή ανήκει κατεξοχήν στον Jean Mabillon (*De re diplomatica*, Paris 1681).

Στην έκδοση των μεταβυζαντινών εγγράφων επισημαίνονται ορισμένοι κοινά αποδεκτοί κανόνες. Καταρχάς γίνεται σιωπηρή ανάλυση των συνηθέστερων βραχυγραφιών. Ο εκδότης σέβεται (τουλάχιστον για τα ως τον 18^ο αιώνα έγγραφα) την ορθογραφία του χειρογράφου, όχι όμως και τη χρήση κεφαλαίων και της στίξης. Εξαίρεσεις γίνονται σε κείμενα με περισσότερο γλωσσικό και λιγότερο ιστορικό ενδιαφέρον ή σε όσα αποτελούν ενδιαφέροντα δείγματα για την εξέλιξη της γραφής και γενικά για την παλαιογραφία.

Για τον τρόπο σύνταξης του **κριτικού υπομνήματος** (εφόσον χρειάζεται) ακολουθούνται οι κανόνες της μεταγραφής κλασικών ή βυζαντινών κειμένων και τα καθιερωμένα sigla.

Χρησιμοποιούνται επίσης εκδοτικά σύμβολα, τα οποία σε γενικές γραμμές είναι καθιερωμένα.

Παράδειγμα παραρτήματος εγγράφων

Στην έκδοση των εγγράφων τηρήσαμε πιστά την ορθογραφία του πρωτοτύπου, κεφαλαιογραφήσαμε τα κύρια ονόματα και τα ονόματα τόπων και ημερομηνιών, αναλύσαμε σιωπηρά τις βραχυγραφίες και διορθώσαμε, όπου ήταν αναγκαίο, τη στίξη.

Εκδοτικά σύμβολα

Τέλος, χρησιμοποιήσαμε τα παρακάτω εκδοτικά σύμβολα:

[...]:	χάσμα που οφείλεται σε φθορά του εγγράφου
//αβγ//:	λέξεις που προστέθηκαν από το περιθώριο ή το διάστιχο κενό
:	αλλαγή φύλλου
[...]:	διπλογραφίες του συντάκτη
***:	κενό στο χειρόγραφο
...:	γράμματα δυσανάγνωστα
<...>:	γράμματα που έχουν παραλειφθεί από τον συντάκτη και συμπληρώνονται από τον εκδότη.

Η διάκριση ανάμεσα στις παραπάνω επιστήμες είναι χωρίς άλλο συμβατική, αφού όλες τους έχουν ένα κοινό σημείο αναφοράς, την αποκρυπτογράφηση μιας αρχαίας γραφής. Σε γενικές γραμμές ωστόσο η συστηματική έκδοση των χειρόγραφων κειμένων με βάση αναγνωρισμένους και γενικά αποδεκτούς κανόνες γίνεται με τη βοήθεια της Διπλωματικής. Με άλλα λόγια η Παλαιογραφία βοηθάει να διαβάσουμε ένα παλιό χειρόγραφο κείμενο, ενώ η Διπλωματική να το εκδώσουμε.

Στις βοηθητικές προς την αρχειακή έρευνα επιστήμες εντάσσονται και άλλες ακόμη. Η **Σιγυλλογραφία** για παράδειγμα εξετάζει τις σφραγίδες (βούλλες) εγγράφων που υπήρχαν σε επίσημα κείμενα τους παρελθόντος και τα χαρακτήριζαν (ως χρυσόβουλλα, αργυρόβουλλα, μολυβδόβουλλα), λειτουργούσαν όπως λειτουργεί

στη σύγχρονη ταχυδρομική διακίνηση δεμάτων το βουλλοκέρι. Από αυτές τις σφραγίδες αντλεί πληροφορίες για τον αποστολέα, το περιβάλλον του κ.ο.κ.

Η Εραλδική είναι η επιστήμη των οικοσήμων. Προτιμάται ο όρος αντί του ελληνικού Οικοσημολογία, επειδή η Εραλδική ασχολείται όχι μόνο με την κατανόηση και την επίλυση ιστορικών προβλημάτων που θέτει η μελέτη ενός οικοσήμου ή άλλων ανάλογων (γενεαλογικού ενδιαφέροντος) σημάτων, αλλά και με την εξέταση συμβολικών παραστάσεων και χρωμάτων σε ποικίλους τομείς της ιστορικής και κοινωνικής ζωής ως την εποχή του σύγχρονου κόσμου.

Η Νομισματική χρησιμοποιεί μεθόδους που αντλούν πληροφορίες από νομίσματα.

Αναγκαίες για την ιστορική έρευνα είναι επίσης, ανάλογα με το ειδικό ζήτημα που μελετάται, οι μέθοδοι της **Γεωγραφίας**, της **Κοινωνιολογίας**, της Εθνολογίας, της **Εθνογραφίας**. Οι δύο τελευταίες επιστήμες διαφέρουν στο ότι η Εθνολογία μελετάει συγκριτικά παλιά έθνη, ενώ η Εθνογραφία την εξέλιξη και διαμόρφωση ενός εθνικού συνόλου.

Ο ιστορικός καταφεύγει συχνά και στις βασικές αρχές των **Επιστημών του Δικαίου**, των **Φιλολογικών Επιστημών**, αλλά και των **Οικονομικών Επιστημών**. Για παράδειγμα η **Στατιστική** προσφέρει τη δυνατότητα εξαγωγής συμπερασμάτων από το παρελθόν για ποσοτικές διακινήσεις και αυξομειώσεις πληθυσμιακών ομάδων και οικονομικών αγαθών, έργο που διευκολύνεται με τη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Οι παραπάνω περιπτώσεις αξιοποίησης της μεθοδολογίας και των πορισμάτων κοινωνικών, ανθρωπιστικών αλλά και θετικών επιστημών από τους Ιστορικούς, έγινε κατανοητή κατά τη μακρά φάση συγκρότησης της Ιστορίας ως επιστήμης, που ξεκινά από τον 19^ο αιώνα και εξής. Η Ιστορία, αφομοιώνοντας τα διανοητικά ρεύματα του καιρού της και εφαρμόζοντας νέες μεθόδους προχώρησε με μεγάλα βήματα. Η αναγνώριση της σημασίας που έχουν τα οικονομικά φαινόμενα στη διαμόρφωση των κοινωνικών καταστάσεων και αυτών στις μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις και στις σχέσεις τους με το φυσικό περιβάλλον, ανανέωσε την ιστορική επιστήμη. Σε αυτό συνετέλεσε και η ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών ή επιστημών του ανθρώπου: της κοινωνιολογίας, της πολιτικής οικονομίας, της κοινωνικής και ατομικής ψυχολογίας, της ψυχανάλυσης, της εθνολογίας, της πολιτικής επιστήμης. Η προσέγγιση των ιστορικών προβλημάτων με τη βοήθεια αυτών των επιστημών άνοιξε νέους δρόμους.

Η διεπιστημονικότητα της Ιστορίας βοηθά τον ιστορικό να θέσει στις πηγές του τα κατάλληλα ερωτήματα. Π.χ. η κοινωνιολογία θα του διδάξει ότι όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες αποτελούνται από κοινωνικές τάξεις και η καθεμία τους από κοινωνικές ομάδες. Θα τον μάθει επίσης ορισμένους μηχανισμούς για τη σχέση ανάμεσα στις τάξεις αυτές και τις ομάδες, άλλοτε σχέσεις ισορρόπησης στην Α ή Β μορφή διακυβέρνησης, άλλοτε σχέσεις ανισορροπίας, που λύνονται με στάσεις ή επαναστάσεις, οι οποίες καταλήγουν σε μια νέα, λιγότερο ή περισσότερο πρόσκαιρη ισορροπία.

Ο ιστορικός που μελετά την εξέλιξη της κοινωνίας θα χρησιμοποιήσει όλες αυτές τις έννοιες για να προβεί σε μια νέα ανάγνωση των πηγών του, για να θέσει ερωτήματα που προηγούμενοί του ιστορικοί, που δεν ζητούσαν στις πηγές παρά τα πολιτικά, στρατιωτικά ή πολιτισμικά γεγονότα, δεν είχαν υποβάλει, για να προβεί επίσης σε νέες ιεραρχήσεις των ιστορικών παραγόντων |.

Κεφάλαιο 4: Κατηγορίες Αρχείων-Ιστορικά Αρχεία στην Ελλάδα και το Εξωτερικό

Βιβλιογραφία: Μαριάννα Κολυβά, *Αρχειονομία. Φορείς παραγωγής αρχείων: Ιστορική αναδρομή*, Πατάκης, Αθήνα 2009. Ιωάννης Δ. Ψαράς, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 2001. Γεώργιος Σ. Πλουμίδης, *Διάγραμμα των αρχειακών πηγών της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1983³. Σοφία Ματθαίου, «Αρχειακή πολιτική», *Μνήμων*, τ. 12 (1989), σελ. 212-216. Βλ. επίσης ΓΑΚ Εύβοιας (http://gak.eyv.sch.gr/Ekd/Ekd_org-01.htm).

Δημόσια και ιδιωτικά αρχεία

Δημόσια αρχεία φυλάσσονται σε:

- Δημόσιες υπηρεσίες
- Δικαστικές αρχές
- ΝΠΔΔ
- ΝΠΙΔ που εμπίπτουν στο δημόσιο τομέα
- ΟΤΑ
- Οργανισμούς κοινής ωφέλειας
- Ληξιαρχεία, συμβολαιογραφεία, υποθηκοφυλακεία
- Εκπαιδευτικά ιδρύματα κ.λπ.

Ιδιωτικά αρχεία

Είναι τα αρχεία:

- Ιδιωτικού χαρακτήρα ιστορικών περιόδων (βυζαντινά-μεταβυζαντινά)
- Προσώπων που άσκησαν ανώτατα λειτουργήματα της πολιτείας και της εκκλησίας
- Προσώπων που διακρίθηκαν στις επιστήμες, τα γράμματα, τις τέχνες, την ευποιία, την εθνική ή οποιαδήποτε άλλη δράση
- ΝΠΙΔ
- Φυσικών προσώπων που το περιεχόμενό τους παρουσιάζει ενδιαφέρον
- Πολιτικών κομμάτων, συνδικαλιστικών οργανώσεων
- Συλλόγων, συνεταιρισμών, εμπορικών οίκων, τραπεζών, επιχειρήσεων

Υπάγονται στην εποπτεία των Γενικών Αρχείων του Κράτους και εντάσσονται από τους κατόχους τους στο Εθνικό Ευρετήριο Αρχείων. Η εξαγωγή τους από τη χώρα δηλώνεται στα ΓΑΚ εκτός από όσα χαρακτηρίζονται από την Εφορεία των ΓΑΚ εθνικής σημασίας.

Εκκλησιαστικά αρχεία

Είναι τα αρχεία που παράγονται από ναούς, μονές και εκκλησιαστικές αρχές. Τηρούνται σε καλή τάξη και γνωστοποιείται από τους παραγωγούς τους η ύπαρξή τους με συνοπτικό ευρετήριο που εντάσσεται στο Εθνικό Ευρετήριο Αρχείων. Είναι προσιτά στους ερευνητές με τη σύμφωνη γνώμη των κατόχων τους.

Οπτικοακουστικά αρχεία

Ηχητικές μαρτυρίες

Οπτικές αποτυπώσεις (κινούμενες ή στατικές)

Αρχεία χαρτών και σχεδίων

Αφορούν απεικονίσεις σε χάρτες, σχέδια, τοπογραφικά και υδρογραφικά διαγράμματα, μακέτες, λιθογραφίες, ξυλογραφίες, χαλκογραφίες κλπ.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ-ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η ανάγκη για τη συστηματική οργάνωση αρχείων προέκυψε από το αυξανόμενο ενδιαφέρον των λαών για το παρελθόν τους τον 19^ο αιώνα και τη συνακόλουθη ανάπτυξη της ιστορικής επιστήμης. Τα αρχεία που αναπαριστούν τις κοινωνικές λειτουργίες στη συνέχειά τους, μαζί με τις συλλογές που είναι αποτέλεσμα επιλογής εκ των υστέρων, αποτελούν το πρωτογενές υλικό, βάσει του οποίου οι ιστορικοί ανασυνθέτουν το παρελθόν.

Η δημιουργία μιας υπηρεσίας στην Ελλάδα που να καθορίζει και να οργανώνει την φύση των αρχείων πραγματοποιήθηκε στα νεότερα χρόνια. Στη σημερινή εποχή κατά την οποία η πληροφόρηση διακατέχει τον σπουδαιότερο ρόλο στην ανθρώπινη φύση και η πρόσβαση σε αυτήν είναι πλέον ανυπέρβλητο δικαίωμα κάθε ανθρώπου, τα Γενικά Αρχεία του Κράτους δεν διαφυλάττουν μόνο έγγραφα. Τα κρατικά αρχεία έχουν ως καθήκον τους να συλλέγουν και τα οργανώνουν υλικό ώστε να είναι πιο προσιτό στους ανθρώπους παρέχοντας τους την απαραίτητη πληροφόρηση.

Για να φτάσουμε σε αυτό τη σημείο προηγήθηκαν συζητήσεις για την αποτελεσματικότερη διάσωση των υπηρεσιακών αρχείων προς όφελος της ιστορικής επιστήμης και παράλληλα της οικονομίας (να μη φορτώνονται τα αρχεία με όγκους άχρηστων χαρτιών), την καλύτερη διατήρηση του οπτικο-ακουστικού υλικού των σύγχρονων κοινωνιών, τη χρήση της πληροφορικής κ.λπ. Οι σχετικές συζητήσεις βαίνουν παράλληλα με την εξέλιξη της ιστοριογραφίας που δοκιμάζει όλο και περισσότερες παραμέτρους για την ανάλυση των παρελθουσών κοινωνιών, έτσι ώστε το θέμα των αρχείων να μη θεωρείται ποτέ λήξαν.

Ιστορικό ίδρυσης των ΓΑΚ

Οργανωμένη υπηρεσία αποκλειστικά υπεύθυνη για τη συγκέντρωση, διαφύλαξη, ταξινόμηση και έκδοση των αρχείων ιδρύθηκε το 1914, οπότε ψηφίστηκε ο νόμος 380 «Περί της ιδρύσεως υπηρεσίας των αρχείων του κράτους» επί κυβερνήσεως Ελευθερίου Βενιζέλου, χάρη στις προσπάθειες του καθηγητή Σπυρίδωνα Λάμπρου και του ιστορικού-ερευνητή Γιάννη Βλαχογιάννη. Πρώτος διευθυντής των Γενικών Αρχείων του Κράτους υπήρξε ο Γιάννης Βλαχογιάννης, ο οποίος δώρισε στα ΓΑΚ την πολύτιμη συλλογή του και πρώτος πρόεδρος της Εφορείας ο Νικόλαος Γ. Πολίτης.

Στα ΓΑΚ συγκεντρώθηκαν τα αρχεία των υπουργείων που κρίθηκαν ως μη χρήσιμα στις τρέχουσες εργασίες, καθώς και τα αντίστοιχα αρχεία των "Αρχειοφυλακείων" που προϋπήρχαν ανά ένα σε κάθε νησί των Επτανήσων (Ζάκυνθος, Ιθάκη, Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Κύθηρα, Λευκάδα, Παξοί), αλλά και των αρχειοφυλακείων Σάμου και Κρήτης.

Κατόπιν ιδρύθηκαν κατά χρονολογική σειρά τα παρακάτω αρχεία:

Ύδρα 1918

Κρήτη 1920

Σπέτσες 1925

Βέροια 1930

Ήπειρος 1938

Σπάρτη-Χίος 1940
Γορτυνία 1942
Κοζάνη 1945
Νάξος 1946
Δωδεκάνησα 1947
Σύρος 1948
Αίγιο 1949
Μακεδονία 1954
Εύβοια 1971.

Μεταγενέστερα νομοθετήθηκε η ίδρυση αρχείων σε Βόλο, Λαμία, Αλεξανδρούπολη, Πάτρα, Αίγινα, Λεωνίδιο, Λίμνη Ευβοίας, Ναύπλιο, Κυκλίκ, Καρδίτσα κ.α.

Η υπηρεσία αναδιοργανώθηκε με το νόμο 2027 του 1939 «Περί αναδιοργάνωσης της υπηρεσίας των γενικών Αρχείων του Κράτους» με τροποποιήσεις το 1943 και το 1944, που συντάχτηκαν κυρίως από τον Βλαχογιάννη. Όπως αναφέρεται και στην εισηγητική του έκθεση, ο νόμος αυτός επιδίωκε την κωδικοποίηση και συμπλήρωση της κείμενης νομοθεσίας, καθώς και την ενίσχυση της υπηρεσίας και την παροχή των απαραίτητων μέσων για την επίτευξη των σκοπών της. Μεταξύ των άλλων προέβλεπε 12 υπαλλήλους για τα ΓΑΚ συμπεριλαμβανομένων της καθαρίστριας, κλητήρων, δακτυλογράφου κ.λπ., ενώ προσδιόριζε ως ιστορικά κυρίως τα δημόσια έγγραφα, αποκλείοντας τις άλλες κατηγορίες που η ιστοριογραφία έχει από χρόνια περιλάβει στις πηγές της.

Κριτήριο τέθηκε το όριο των πενήντα ετών. Κάθε Υπουργείο και Δημόσια Υπηρεσία υποχρεώθηκαν να τηρούν χωριστά τα δύο αυτά αρχεία. Επίσης οι φορείς έπρεπε να κρατούν και να διατηρούν σε καλή κατάσταση όχι μόνον τα υπηρεσιακά αρχεία, αλλά και τα ιστορικά σε περίπτωση που τα ΓΑΚ αδυνατούσαν να τα παραλάβουν λόγω ελλείψεως χώρου.

Με το νομοθετικό διάταγμα 3983/1959 («Περί μέτρων τινών προς βελτίωσιν λειτουργίας των δημόσιων υπηρεσιών», αρ. 8) παρεχόταν η δυνατότητα στα Υπουργεία και στις δημόσιες υπηρεσίες να προχωρήσουν στην εκκαθάριση των αρχείων τους με την έκδοση των σχετικών διαταγμάτων. Ευτυχώς οι δημόσιοι λειτουργοί ολιγώρησαν τότε και έτσι διασώθηκαν τα αρχεία.

Το **1981** το Υπουργείο Προεδρίας έδωσε τη δυνατότητα για μαζικές καταστροφές. Η τότε εφορεία των ΓΑΚ αντέδρασε και σώθηκαν πολλά αρχεία.

Το **1986** το 1986 το Υπουργείο Προεδρίας επανήλθε και η εφορεία αντέδρασε ξανά. Τα ΓΑΚ υποχρέωσαν τη διοίκηση να καταγράφει σε καταστάσεις το προς εκκαθάριση αρχειακό υλικό και οι τότε υπάλληλοι προέβαιναν σε επιλογή και έγκριση ή πολτοποίηση.

Ο νόμος που διέπει σήμερα τη λειτουργία των Γενικών Αρχείων του Κράτους είναι ο Ν. 1946/91. Σύμφωνα με αυτό το νόμο τα Γ.Α.Κ. είναι μια δημόσια υπηρεσία υπό την εποπτεία της οποίας γίνεται η διαχείριση όλης της αρχειακής παραγωγής της Ελλάδας. Υπάγεται απευθείας στον εκάστοτε Υπουργό Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού. Στη δικαιοδοσία των ΓΑΚ υπάγονται όλα τα τοπικά αρχεία του κράτους.

Η Κεντρική υπηρεσία διευθύνεται από το Διευθυντή των Γενικών Αρχείων του Κράτους και εποπτεύεται από την εννεαμελή Εφορεία των ΓΑΚ. Σε αυτήν μετέχει ως εισηγητής ο Διευθυντής (χωρίς δικαίωμα ψήφου). Η Εφορεία γνωμοδοτεί και

λαμβάνει αποφάσεις σχετικά με τις γενικές επιστημονικές κατευθύνσεις και καθορίζει τη γενικότερη πολιτική της υπηρεσίας. Έχει, επίσης, γνώμη για τη δημιουργία νέων αρχειακών υπηρεσιών και για το επιστημονικό έργο του προσωπικού, ενώ παράλληλα συμβουλεύει σχετικά τον εκάστοτε Υπουργό.

Ο νόμος απαγορεύει την εξαγωγή από τη χώρα αρχείων που έχουν χαρακτηριστεί ως «εθνικής σημασίας». Οργανώνει την υπηρεσία σε τμήματα και δημιουργεί παραρτήματά στις έδρες όλων των Νομών που ως τότε δεν υπήρχαν.

Οι Περιφερειακές υπηρεσίες διακρίνονται σε:

-Αρχεία Νομού με έδρα την πρωτεύουσα του νομού και ονομάζονται «ΓΑΚ-Αρχεία Νομού....»

-Αρχεία με έδρα πόλη εκτός πρωτεύουσας του νομού με την επωνυμία «ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο....».

Οι αρμοδιότητες των Περιφερειακών Υπηρεσιών είναι αντίστοιχες με εκείνες των Τμημάτων της Κεντρικής Υπηρεσίας. Σήμερα λειτουργούν 47 Αρχεία Νομών και 15 Τοπικά Αρχεία.

Περιεχόμενα των ΓΑΚ

Στα ΓΑΚ απόκεινται έγγραφα κάθε είδους, πολλά από τα οποία χρονολογούνται πριν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Στην Κεντρική Υπηρεσία φυλάσσεται ο μεγαλύτερος όγκος των δημοσίων αρχείων που χρονολογούνται στην περίοδο της ελληνικής επανάστασης και της ίδρυσης του ελληνικού κράτους μέχρι και σήμερα: αρχεία του Αγώνα (1821-1827), αρχεία περιόδου Καποδίστρια, Όθωνα, Γεωργίου Α΄, όπως και αρχεία υπουργείων και δημόσιων υπηρεσιών από το 1833 και εξής. Ουσιαστικά όμως ο αρχειακός πλούτος των Γ.Α.Κ ξεκινάει από την Επανάσταση του **1821** και καλύπτει όλον τον 19^ο και τον 20^ό αιώνα. Οι αρχειακές σειρές είναι οι ακόλουθες:

1 Αρχείο του Αγώνα 1821-27

2 Αρχείο Καποδιστριακής Περιόδου 1828-32

3 Αρχείο βασιλείας του Όθωνα 1833-62

4 Αρχείο βασιλείας Γεωργίου Α΄ 1863-1913

5 Συλλογή Γ. Βλαχογιάννη: Συγκροτήθηκε από τον ίδιο. Είναι μια τεράστια συλλογή με χειρόγραφα από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Το σημαντικότερο υλικό προέρχεται από τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας. Εδώ ανήκουν το αρχείο Γ. Καραϊσκάκη, το αρχείο Ο. Ανδρούτσου, το αρχείο Δ. Χρηστίδη, το Αθηναϊκό Αρχείο (τουρκοκρατία και 1821), το Σαμιακό Αρχείο (1828-1830), το αρχείο Σπηλιάδου, το Χιακό Αρχείο (1822-1834), φάκελοι για τους φιλέλληνες, τους Σουλιώτες, τα νησιά Ύδρα και Σπέτσες, τα τακτικά και άτακτα στρατεύματα της επανάστασης, το Μυστικό Αρχείο της Επανάστασης του 1854 κ.ά.

6 Αυτοτελή Αρχεία: από αυτόνομες υπηρεσίες και ιδιωτικές συλλογές, όπως «Μικτή επιτροπή οθωμανικών κτημάτων (1829-1877)» κ.ά.

Ιστορικά Αρχεία στα Επτάνησα

Τα περισσότερα έγγραφα προέρχονται από την εποχή της βενετοκρατίας. Η βενετική διοίκηση διατηρούσε με τάξη τα αρχεία της. Ας μην ξεχνάμε ότι κατά την παράδοση του Χάνδακα οι Βενετοί, εκφράζοντας την αντίληψή τους για κρατική οργάνωση, απαίτησαν τη μεταφορά των αρχείων της Κρήτης (Archivio del Duca di Candia) στη Βενετία.

Στα Επτάνησα όπου η εξουσία πέρασε ειρηνικά στα χέρια των Γάλλων μετά την υπογραφή της συνθήκης του Καμποφόρμιο (1797), τα βενετικά αρχεία παρέμειναν στις πρώην κτήσεις της Γαληνοτάτης. Εδώ το αρχειακό υλικό χρονολογείται κυρίως από τον 16^ο αιώνα, οπότε το βενετικό κράτος αναδιοργάνωσε κατά τρόπο οριστικό τη γραφειοκρατική δομή του. Στα νησιά του Ιονίου οι καταστροφές που προξένησαν οι πόλεμοι δεν επέτρεψαν να διασωθεί μεγάλος όγκος υλικού προγενέστερος του 1537.

Ξεχωρίζουν τα συμβολαιογραφικά, τα αντίγραφα εκθέσεων των βενετών αξιωματούχων, οι πρεσβείες κ.λπ.

Ο πλούτος των νοταριακών εξηγείται από το γεγονός ότι οι συμβολαιογράφοι διεκπεραίωναν πολύ περισσότερες υποθέσεις από ό,τι σήμερα, που παρεμβαίνουν οι δημόσιες υπηρεσίες. Περιλαμβάνουν αγοραπωλησίες, διαθήκες, επαγγελματικά συμφωνητικά, προικοσύμφωνα, ναυλοσύμφωνα, συμβάσεις μεταξύ δασκάλων και μαθητών.

Τα ΓΑΚ της Κέρκυρας

Βιβλιογραφία:

Gerassimos D. Pagratis, «Archival research and *explorations* on the island of Corfu», *News on the Rialto*, Brigham Young University, Department of History (ΗΠΑ), τ. 30 (2011), σελ. 15-17.

Τα ΓΑΚ της Κέρκυρας, στεγασμένα σήμερα σε κτήριο που τον 19^ο αιώνα υπήρξε κοιτώνας των βρετανών στρατιωτών, έχουν μακρά ιστορία. Η οργάνωσή τους αποφασίστηκε στα 1443 όταν η βενετική Γερουσία ικανοποίησε αίτημα της Κοινότητας της Κέρκυρας για τη συγκρότηση ενός αρχείου εγγράφων που αφορούσαν τη διαχείριση της τοπικής διοίκησης και τα προνόμιά της τοπικής Κοινότητας. Τα έγγραφα αυτά αποφασίστηκε να φυλάσσονται σε χώρο της γραμματείας του βαΐλου (σημερινό 2^ο και 3^ο δημοτικό σχολείο στην πλατεία Ψωρούλα). Παρόλο που στο υλικό των ΓΑΚ της Κέρκυρας εντάσσονται περγαμηνές του 14^{ου} αιώνα και πολυάριθμα άλλα έγγραφα του 15^{ου} αι., ο κύριος όγκος του υλικού αρχίζει να πυκνώνει μετά το 1540, καθώς μεγάλο μέρος του καταστράφηκε κατά τη διάρκεια της οθωμανικής πολιορκίας τον Αύγουστο του 1537. Πέρα από το πλουσιότατο νοταριακό αρχείο που περιλαμβάνει 3.262 φακέλους και περίπου 10.000 διαθήκες και περιέχει έγγραφα γραμμένα κατά κανόνα στην ελληνική και σε μικρό ποσοστό στην ιταλική, πιο προσιτές αρχειακές σειρές για όσους είναι περισσότερο προετοιμασμένοι να μελετήσουν ιταλικά χειρόγραφα είναι οι παρακάτω:

α) **Εγγώριος Διαχείρισις** (2.295 φάκελοι), που μεταξύ των άλλων αναφέρεται στη διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας της ορθόδοξης και της λατινικής Εκκλησίας στη διάρκεια αλλά και μετά το τέλος της βενετικής κυριαρχίας (1386-1926),

β) **Ενετοκρατία**, οι 108 φάκελοι της οποίας ουσιαστικά αποτελούν τα αρχεία της κερκυραϊκής Κοινότητας (1386-1797),

γ) **Ενετική Διοίκηση** (1.261 φάκελοι), που περιλαμβάνει αποφάσεις της βενετικής διοίκησης, τοπικής (*reggimento*) και βενετικής, καθώς και την εκδίκαση δικαστικών προσφυγών.

δ) Ειδικό ενδιαφέρον για όσους μελετούν δημογραφικά ή οικονομικά θέματα παρουσιάζουν τα αρχεία του Υγειονομείου που απαρτίζονται από 473 φακέλους, εκτείνονται χρονικά από το 1673 μέχρι το 1858 και περιλαμβάνουν πιστοποιητικά θανάτου, υγείας πλοίων & επιβατών, αναχωρήσεις και αφίξεις επιβατών & πλοίων, καταθέσεις επιβατών και ναυτικών, στοιχεία κίνησης λιμανιών, αλληλογραφία, κίνηση λοιμοκαθακτηρίου.

ε) Εξίσου σημαντικό αρχείο για την ιστορική δημογραφία είναι τα 335 ληξιαρχικά κατάστιχα που τηρούσαν οι εκκλησίες από το 1650 έως το 1858, καταγράφοντας βαπτίσεις, θανάτους και γάμους ανά ενορία.

Στην ιταλική γλώσσα είναι γραμμένο μεγάλο τμήμα του αρχειακού υλικού που αφορά και τις μεταγενέστερες περιόδους μέχρι και την ένωση των Επτανήσων με το ελληνικό κράτος (1864), καθώς η ιταλική αποτελούσε για πολλούς αιώνες τη μοναδική γλώσσα στην οποία είχαν εκπαιδευτεί σε ανώτερο επίπεδο οι κάτοικοι του νησιού.

Άλλες ενδιαφέρουσες σειρές είναι το Αρχείο Πάργας (1694-1819), το ιδιωτικό αρχείο Ι. Καποδίστρια με 585 φακέλους κ.ά.

Σε γενικές γραμμές η έρευνα στα αρχεία της Κέρκυρας προσφέρεται όταν θέλει κανείς να επιβεβαιώσει ή/και να εμπλουτίσει πληροφορίες για θέματα που έχει ήδη μελετήσει στα αρχεία της Βενετίας. Τούτο δεν αφορά μόνο ζητήματα κερκυραϊκού ή επτανησιακού ενδιαφέροντος αλλά και άλλα ευρύτερου γεωγραφικού ενδιαφέροντος. Και τούτο γιατί το βορειότερο νησί του Ιονίου Πελάγους, έχοντας την ιδιότητα του διοικητικού και εμπορικού κέντρου του βενετικού *Stato da Mar*, αποτελούσε συνήθη σταθμό για όσους ταξίδευαν από την Dominante προς την Ανατολή και αντίστροφα. Με αυτούς τους όρους η Κέρκυρα θα μπορούσε να αντιμετωπίζεται ως ένα παρατηρητήριο για δραστηριότητες πολύ μεγαλύτερης γεωγραφικής ακτίνας από την τοπική-περιφερειακή.

Αρχεία στην Ιθάκη

Περιέχει έγγραφα από το 1680 ως το 1864. Το Δημοτικό Αρχείο περιέχει υλικό του Δήμου Ιθάκης από το 1933 κ.εξ.

Αρχεία στην Κεφαλονιά

Στο Αργοστόλι υπάρχει το Τοπικό Ιστορικό Αρχείο Κεφαλληνίας που δεν υπέστη ζημιές από τους σεισμούς του 1953. Διασώζονται εκεί έγγραφα συμβολαιογράφων από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, αλλά ο κύριος όγκος του αρχειακού υλικού προέρχεται από τον 18^ο αιώνα και από το μεγαλύτερο μέρος του 19^{ου} αι., ως το 1864.,

Το Ιστορικό Αρχείο στο Αργοστόλι περιέχει έγγραφα του πρώην Αρχαιοφυλακείου που καταστράφηκε στους σεισμούς του 1953.

Στο Ληξούρι υπάρχει το Αρχείο Τυπάλδων-Ιακωβάτων.

Αρχείο στα Κύθηρα

Ιδρύθηκε το 1927 και περιέχει πλούσιο υλικό από τον 16^ο αιώνα κ. εξ.

Αρχείο στη Λευκάδα

Περιέχει υλικό από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα ως την Ένωση (1864).

Αρχείο στους Παξούς

Έγγραφα από τη Βενετοκρατία ως το 1864.

Ιστορικά Αρχεία στις Ευρωπαϊκές χώρες

Η ιστορία του νεότερου ελληνισμού, όπως σημειώνει ο Νίκος Σβορώνος, δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή παρά μόνον ως ιστορία ενός έθνους κατακερματισμένου γεωγραφικά. Αντίστοιχα κατακερματισμένες γεωγραφικά είναι και οι πηγές στις οποίες στηρίχτηκε, στηρίζεται και θα στηρίζεται η αρχειακή έρευνα για την ελληνική ιστορία και τις ελληνοϊταλικές σχέσεις.

Η έλλειψη για τέσσερις αιώνες κυρίαρχου πολιτικά κράτους των Ελλήνων, οι καταστροφές που υπέστησαν οι διάφορες αρχειακές συλλογές στον ελληνικό χώρο, και το ενδιαφέρον ξένων δυνάμεων για την περιοχή μας, κάνουν κατανοητή τη σημασία που είχαν για τη γνώση της Ιστορίας της χώρας μας τα ευρωπαϊκά αρχεία. Για κάποιες μάλιστα εποχές, ειδικά τις παλαιότερες, είναι σχεδόν οι μοναδικές πηγές.

Πριν από τον 10^ο και 11^ο αι. δεν διασώζονται στην ευρωπαϊκή Δύση δημόσια αρχεία. Τυπικά τούτο οφείλεται στο ότι δεν επισημοποιούσαν με έγγραφες πράξεις τις κάθε λογής, τυπολογίας και περιεχομένου νομοθετικές και διοικητικές πράξεις και αποφάσεις αλλά και τις ιδιωτικές συμφωνίες. Ο προφορικός λόγος, η προσωπική συμφωνία, ο όρκος, η μαρτυρία, εν γένει η αμοιβαία πίστις αποτελούσαν ένδειξη και αναγνώριση στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων.

Στα μέσα του 13^{ου} αι με τις αλλαγές στην οικονομική ζωή της Ευρώπης διαπιστώνεται η ανάγκη σταθεροποίησης της γραφειοκρατίας και της ασφάλειας των συναλλαγών με αποτέλεσμα την παραγωγή των έγγραφων πράξεων από κρατική γραμματεία, την καταχώρισή τους σε Βιβλία-Πρωτόκολλα και την προσπάθεια τυποποίησής τους.

Οι Ανδηγαυοί βασιλείς της Νεαπόλεως καταχώριζαν αυτούσιες *in extenso* σε Βιβλία-Πρωτόκολλα (Registri) τις αποφάσεις και έγγραφες πράξεις τους.

Οι μεσογειακές πολιτείες της Ιταλίας (Βενετία, Γένοβα) διατηρούσαν τις αποφάσεις των θεσμικών τους οργάνων και κατόπιν τα έγγραφα οικονομικής, δημοσιονομικής και διαχειριστικής φύσεως. Σε αυτά προστίθενται και τα νοταριακά έγγραφα (*atti notarili*) και τα ιδιωτικά συμφωνητικά. Από τον 14^ο και 15^ο αιώνα κάθε διοικητική, δικαστική και οικονομική υπηρεσία διατηρούσε ως φορέας παραγωγής και διαχείρισης τα δικά της αρχεία.

Ο 16^ο αι. είναι ο αιώνας της ίδρυσης και λειτουργίας Κρατικών Αρχείων.

Ο βασιλιάς της Ισπανίας Φίλιππος Β΄ συγκέντρωσε στο βασιλικό πύργο του στα Σιμάνκας (κοντά στην πόλη Βαγιαδολίδ) το 1567 τα διεσπαρμένα στις αναρίθμητες διοικητικές υπηρεσίες του βασιλείου του αρχεία και εξέδωσε κανονισμό φύλαξης, διατήρησης και διαχείρισης των αρχείων.

Το επόμενο έτος ο Κόζιμο των Μεδίκων συγκέντρωσε στο Archivio Pubblico dei Contratti όλα τα βιβλία-πρωτόκολλα των συμβολαιογράφων της πόλης.

Το 1578 στην Αγγλία ιδρύθηκε το State Paper Office με τη συγκέντρωση αρχείων και υπουργείων.

Στις αρχές του 18^{ου} αι. ιδρύθηκαν τα αρχεία του οίκου της Σαβοΐας στο Τορίνο από τον ίδιο τον ηγεμόνα.

Σήμερα, όλα σχεδόν τα αρχεία της Δυτικής Ευρώπης εκδίδουν καταλόγους, οδηγούς, βοηθήματα και ευρετήρια του υλικού τους που επιτρέπουν μια πρώτη γνωριμία από μακριά. Μερικά βοηθήματα είναι τόσο αναλυτικά ώστε μπορεί ο ενδιαφερόμενος ερευνητής να επισημάνει τα έγγραφα του θέματός του και να τα προμηθευτεί με αλληλογραφία σε φωτοαντίγραφα ή μικροφίλμ (σύστημα *Dinvenire* των Αρχείων της Βενετίας).

Ειδικά για τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας διάφορα ερευνητικά ιδρύματα της Ελλάδας προμηθεύονται σειρές εγγράφων σε μικροφίλμ από ευρωπαϊκά αρχεία, όπως π.χ. συμβαίνει στο Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, όπου απόκεινται μικροφίλμ από τα βρετανικά αρχεία.

Τέτοιες μικροφιλομοθήκες έχουν δημιουργηθεί και στο ΚΝΕ του ΕΙΕ, στο Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου στη Θεσσαλονίκη, με προσανατολισμό στα έγγραφα του 19^{ου} και του 20^{ου} αι.

Αρχεία στην Ιταλία

Τα κρατικά αρχεία στην Ιταλία (*Archivio di Stato*) στεγάζονται στην πρωτεύουσα καθενός από τα άλλοτε προενωτικά ιταλικά κράτη. Διπλωματικά έγγραφα απόκεινται και στο *Archivio Storico* του Υπουργείου Εξωτερικών στη Ρώμη.

Τα βενετικά αρχεία

Βιβλιογραφία: *Alvise Da Mosto, L'Archivio di Stato di Venezia*, τ. 1-2, Roma 1937

Από όσα γνωρίζουμε μέχρι σήμερα έχει γίνει σαφές ότι τα βενετικά αρχεία συνιστούν το ικανότερο παρατηρητήριο για την παρακολούθηση των διαφόρων κοινωνικών, επαγγελματικών, οικονομικών και πνευματικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων σε μεγάλο μέρος του κατακτημένου ελλαδικού χώρου και στην πόλη της Βενετίας. Ο κυρίαρχος ρόλος της Βενετίας στο διαμετακομιστικό εμπόριο της οθωμανικής Ανατολής δεν έπαψε να ελκύει τους Έλληνες, Οθωμανούς και βενετούς υπηκόους, ακόμη και όταν αυτός ο ρόλος αμφισβητούνταν.

Η Βενετία σχετίστηκε με τους Έλληνες και την ανατολική Μεσόγειο ήδη από το 1204 και παρέμεινε στο χώρο μέχρι το 1797. Αμέσως μετά την άλωση (1454) εξασφάλισε το δικαίωμα να εμπορεύεται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ιδιοποιούμενη για λογαριασμό των εμπόρων της τις αποθήκες και τις εκκλησίες που είχαν ως τότε οι Αγκωνιτάνοι στο Γαλατά και κατοχυρώνοντας την επίσημη εκπροσώπησή τους μέσω του θεσμού του βαΐλου. Παράλληλα διευκόλυνε την εισροή ελληνικών προσφυγικών πληθυσμών προς την πόλη της, επιδιώκοντας να υποκαταστήσει στη συνείδηση των βαλκάνιων ορθοδόξων την κατακτημένη πρωτεύουσα. Την ίδια τακτική ακολούθησαν και οι Οθωμανοί για την Κωνσταντινούπολη, την οποία ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής φιλοδοξούσε να κάνει το κέντρο του διεθνούς εμπορίου, προσανατολίζοντας προς αυτή την κατεύθυνση πολλούς τομείς της οικονομίας και δημιουργώντας τις βάσεις για το σχηματισμό μιας οθωμανικής τάξης εμπόρων. Σύντομα οι Έλληνες της πόλης των Δόγηδων εντάχθηκαν στο νέο τους χώρο- όχι χωρίς προβλήματα, θρησκευτικού κυρίως χαρακτήρα- και προσέδωσαν σε σύντομο χρονικό διάστημα στην οργανωμένη παροιμία τους το χαρακτηριστικό γνώρισμα της εμποροναυτιλιακής συνάθροισης. Είναι δύσκολο να διαχωρίσει κανείς τις τύχες της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας από εκείνες των εμπόρων, μελών της ή όχι, αφού από τη φάση της εγκατάστασης στην πόλη ο αριθμός

και οι επιδόσεις των ελλήνων εμπορευομένων σηματοδότησαν την πορεία της ίδιας της κοινότητας. Από εκεί εκκινούσαν κι εκεί κατέληγαν οι δραστηριότητες όσων συναλλάσσονταν στα λιμάνια της Ανατολής.

Μεγάλο μέρος της καθημερινότητας των Ελλήνων της Βενετίας έχει αποτυπωθεί στα αρχεία της Βενετίας και των κτήσεών της στην Ανατολική Μεσόγειο αλλά και στα αρχεία της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας.

Τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας είναι από τα πλουσιότερα στον κόσμο με 300 περίπου αίθουσες εγγράφων, μακρόχρονη παράδοση και καλή οργάνωση. Περιλαμβάνουν υλικό σχεδόν όλες τις περιοχές στις οποίες οι Βενετοί εγκαταστάθηκαν από το 1204 κ.εξ. ή σχετίστηκαν με αυτές με διάφορους τρόπους.

Εκεί διασώζονται τα αντίγραφα εξερχόμενων εγγράφων που έστελνε η μητρόπολη στις αποικίες της, αλλά και τα εισερχόμενα, δηλαδή τα πρωτότυπα των εγγράφων που οι κτήσεις έστελναν στο κέντρο.

Τα έγγραφα των βενετικών αρχείων μπορούν να χωριστούν σε τρεις περιόδους:

- 1) πριν από το 1797,
- 2) από το 1797 ως το 1815 (ναπολεόντεια περίοδος και αρχή αυστριακής κυριαρχίας)
- 3) μετά το 1815.

Μετά το 1797, όταν δημεύτηκαν οι μονές και η περιουσία τους από τις ναπολεόντειες διοικήσεις, τα αρχεία των υπηρεσιών συγκεντρώθηκαν στο μοναστήρι των Frari που αποτέλεσε το σημερινό Κρατικό Αρχείο της Βενετίας. Περιλαμβάνει πλούσιο υλικό όχι μόνο για τα βενετοκρατούμενα αλλά και για τα τουρκοκρατούμενα μέρη. Καθώς μάλιστα οι Βενετοί συνήθιζαν να παίρνουν μαζί τους τα αρχεία των περιοχών που εγκατέλειπαν, σώθηκαν στη Βενετία το Archivio del Duca di Candia και ένα μεγάλο τμήμα από το αρχείο της δεύτερης βενετοκρατίας στην Πελοπόννησο, κυρίως στο Archivio Grimani.

Στη Βενετία βρίσκονται εξάλλου τα αντίγραφα των εντολών (commissioni) που έστελνε η Μητρόπολη στις κτήσεις. Εκεί υπάρχουν και τα πρωτότυπα έγγραφα, δηλαδή αναφορές, εκθέσεις, απογραφές κ.ά. που οι διοικητές των αποικιών έστελναν στο κέντρο. Ο συνδυασμός αυτού του υλικού με έγγραφα που υπάρχουν σε αντίστοιχα αρχεία στην Ελλάδα (κυρίως στα Επτάνησα) προσφέρει τη δυνατότητα επαρκούς μελέτης της ιστορίας της Βενετοκρατίας.

Τον Έλληνα ερευνητή ενδιαφέρουν περισσότερο οι αρχειακές σειρές:

Senato Mar-Terra (Γερουσία): ήταν ένα είδος κοινοβουλίου με νομοθετικό κυρίως έργο.

Consiglio dei Dieci (Συμβούλιο των Δέκα): ήταν η κύρια εκτελεστική υπηρεσία του βενετικού κράτους, η κυβέρνηση.

Collegio (Κολέγιο): ήταν το διοικητικό όργανο που δεχόταν όλες τις αιτήσεις των υπηκόων και τις διαβίβαζε στις αρμόδιες υπηρεσίες.

Senato, Relazioni di ambasciatori ed altre cariche (Provveditori, Baili): περιλαμβάνει τις εκθέσεις των αξιωματούχων που στέλνονταν στις κτήσεις, όπου κατέγραφαν λεπτομερώς τις συνθήκες ζωής και τα παράπονα των κατοίκων και πρότειναν μέτρα για τη βελτίωση της οικονομίας και της άμυνας.

Notai: Οι συμβολαιογράφοι της Βενετίας και των κτήσεων κατέγραφαν στις πράξεις τους σημαντικές πληροφορίες για την ιδιωτική ζωή των ανθρώπων στις διάφορες εκφάνσεις της.

Archivio Grimani: εκτός των άλλων περιέχει ενδιαφέροντα κτηματολογικά κατάστιχα.

Duca di Candia: Καλύπτει χρονικά περίοδο άνω των 400 ετών και περιέχει ειδήσεις όχι μόνο για την Κρήτη αλλά και για ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο.

Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας (<http://eib.xanthi.ilsp.gr/gr/default.asp>)

«Μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο η συρρικνωμένη ελληνική Κοινότητα της Βενετίας προικοδότησε το Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών που θα ιδρυόταν στην πόλη των τεναγών με όλη την ακίνητη και κινητή περιουσία της, συμπεριλαμβανομένων των βιβλίων, του αρχείου, των χειρογράφων, των εικόνων και των άλλων κειμηλίων που είχε στην κατοχή της. Το Ελληνικό Ινστιτούτο, το μοναδικό ελληνικό ερευνητικό κέντρο στο εξωτερικό, ιδρύθηκε το 1951 με έδρα το μέγαρο της Φλαγγινείου Σχολής και άρχισε να λειτουργεί το 1958. Σκοπός του Ινστιτούτου είναι προαγωγή των βυζαντινών και μεταβυζαντινών σπουδών και ειδικότερα η μελέτη της ιστορίας του λατινοκρατούμενου ελληνισμού με βάση τα αρχεία της Ιταλίας, ιδιαίτερα αυτά της Βενετίας. ...

Το Ινστιτούτο διαθέτει πλουσιότατη σύγχρονη βιβλιοθήκη. Ο πυρήνας γύρω από τον οποίο οργανώθηκε είναι η λεγόμενη παλαιά βιβλιοθήκη, όσα δηλαδή βιβλία είχαν απομείνει από την πλούσια βιβλιοθήκη της Φλαγγινείου Σχολής. Επρόκειτο για 2000 περίπου βιβλία, τυπωμένα κυρίως στα ελληνικά τυπογραφεία της Βενετίας από το 16ο έως το 18ο αιώνα. Τα τελευταία πενήντα χρόνια αποκτήθηκαν περισσότερα από 25.000 βιβλία και παράλληλα πολυάριθμες σειρές ελληνικών και ξένων περιοδικών. Στη βιβλιοθήκη φυλάσσεται, επίσης, σημαντική συλλογή 46 χειρογράφων. Από αυτά τα 41 είναι ελληνικά, χρονολογημένα από το 13ο έως το 19ο αιώνα, 4 ιταλικά και 1 σλαβικό του 18ου αιώνα.

Το Αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας συνιστά ένα από τα πολυτιμότερα πολιτιστικά αγαθά που απόκεινται στο ίδρυμα. Πρόκειται για αρχειακά τεκμήρια που χρονολογούνται από το 1498 έως το 1954 και αφορούν την ιστορία της ελληνικής Αδελφότητας στην πόλη των τεναγών, αλλά και ολόκληρου του βενετοκρατούμενου ελληνισμού. Τα χίλια περίπου κατάστιχα, οι εκατοντάδες φάκελοι και τα λυτά έγγραφα φυλάσσονται, από τις αρχές του 17ου αιώνα μέχρι σήμερα στο μικρό δωμάτιο (camerino) δίπλα στην επιβλητική Sala del Capitolo, όπου συνεδρίαζε άλλοτε η ακμαία Αδελφότητα.

Στο Αρχείο σώζονται έγγραφα που αφορούν: α) την οργάνωση και τη λειτουργία της Αδελφότητας και της Κοινότητας, μεταξύ των οποίων ο καταστατικός χάρτης του σωματείου (Mariegola), δουκικά γράμματα, μητρώα μελών, πρακτικά συνεδριάσεων και ευρετήρια κινητής περιουσίας, β) την εγκαθίδρυση, την οργάνωση και τη διοίκηση της εκκλησίας του αγίου Γεωργίου των Ελλήνων στη Βενετία, την ίδρυση της μητρόπολης Φιλαδελφείας και της μονής των Ελληνίδων, μεταξύ των οποίων πατριαρχικά γράμματα και παπικές βούλλες αλλά και κατάλοιπα ιερέων, γ) την εκπαιδευτική και φιλανθρωπική δραστηριότητα (εκπαιδευτήρια και νοσηλευτικά ιδρύματα που λειτούργησαν στα πλαίσια της Κοινότητας), δ) το οικοδομικό έργο, ε) την οικονομική διαχείριση (διαθήκες, δωρητήρια και έγγραφα διαχείρισης

κληροδοτημάτων –μεταξύ αυτών και τα αρχεία εμπόρων που έζησαν και δραστηριοποιήθηκαν στη Βενετία), στ) τα κατάλοιπα των λογίων Σπυρίδωνος και Ιωάννη Βελούδη, ζ) τα ληξιαρχικά βιβλία της ελληνικής Κοινότητας του Λιβόρνου (1760-1938), και άλλα.

Αρχεία της Πάδοβας

Εκεί βρίσκεται το σπουδαίο Πανεπιστήμιο που ιδρύθηκε τον 13^ο αιώνα και στο οποίο φοίτησαν πολλοί Έλληνες από τον 16^ο αιώνα ως τον 18^ο αι. Στο *archivio universitario* και ειδικά στο Παλαιό Τμήμα του βρίσκεται υλικό για αυτούς τους επιστήμονες. Άλλο συναφές ενδιαφέρον υλικό βρίσκεται στο *Archivio di stato di Padova*.

Τα αρχεία της Τεργέστης

Βιβλιογραφία: Όλγα Κατσιαρδή-Hering, *Η Ελληνική Παροικία της Τεργέστης*, τ. Ι-ΙΙ, Αθήνα 1986.

Εδώ υπάρχουν:

- 1 Τα αρχεία της ελληνικής κοινότητας του Αγίου Νικολάου, με έγγραφα από το 1782 κ.εξ.
- 2 Τα Κρατικά Αρχεία που αφορούν επίσης την ιστορία των Ελλήνων
- 3 Τα αρχεία των *Assicurazioni Generali*, *Lloyd Triestino*, *Riunione Adriatica di Sicurtà*. Πρόκειται για ασφαλιστικές ή ναυτιλιακές εταιρίες με εξαιρετικά ενδιαφέρον υλικό.

Παπική Γραμματεία

Κληρονόμος της ελληνορωμαϊκής παράδοσης η παπική Γραμματεία δίνει οδηγίες και εντολές ήδη από τον 4^ο αιώνα για την καλή φύλαξη και διατήρηση των εγγράφων πράξεων και της αλληλογραφίας. Τον 7^ο αιώνα λειτουργούσαν ήδη αρχεία στο Λατερανό, στενά συνδεδεμένα με τη Γραμματεία. Τα αρχεία αναβαθμίστηκαν από τον πάπα Ιννοκέντιο Γ' (1198-1216) που συγκέντρωσε τα αρχεία από το Λατερανό στα κτήρια του Βατικανού. Τον 13^ο αι το Αρχείο απομακρύνθηκε από τη γειτνίαση και τον έλεγχο της Γραμματείας. Μαζί με τη Βιβλιοθήκη έγιναν τμήματα του Παπικού Θησαυροφυλακείου. Απομακρύνθηκαν έτσι και από τα κριτήρια και τις ανάγκες της τρέχουσας διοικητικής και γραφειοκρατικής μηχανής. Το Αρχείο είχε την τύχη των ρωμαϊκών *archivii viatoria*, μια και συνόδευε τους ποντίφηκες σε όλα τα ταξίδια και τις φυγές τους στη Μεσαιωνική Ιταλία και Ρώμη.

Ο πάπας Μαρτίνος Ε' (1417-1431) προσπάθησε να συγκεντρώσει και να αποκαταστήσει τα αρχεία που παρέμειναν στη Ρώμη και αυτά που διασώθηκαν στην Αβινιόν. Η επιχείρηση της μεταφοράς των αρχείων από την Αβινιόν, της συγκέντρωσης και αποκατάστασής τους ολοκληρώθηκε μόλις τον 18^ο αι., όταν το 1783 το τελευταίο φορτίο έφτασε στη Ρώμη.

Το 1475 το παπικό αρχείο συγκεντρώθηκε στο Καστέλ Σαντ' Άντζελο (*archivium arcis*). Σε αυτό απόκεινται και φυλάσσονται επιστολές, διαπραγματεύσεις και συμφωνίες σε θέματα πολιτικής φύσεως και υποθέσεις αιρέσεων από τον 4^ο αι. κ.εξ.

Το 1612 ο πάπας Παύλος Ε' ίδρυσε το **Archivio Segreto Vaticano** όπου συγκεντρώθηκαν αρχεία από όλες τις επιμέρους υπηρεσίες και δημιουργήθηκε ο πυρήνας για την αρχειακή υπηρεσία του Βατικανού που λειτουργεί ως κεντρικό

αρχείο. Σε αυτή την υπηρεσία οφείλουν να παραδώσουν το αρχειακό υλικό τους οι ιδιώτες, κάτοχοι ή παραλήπτες εγγράφων της Αγίας Έδρας.

Το υλικό παρέμενε απροσπέλαστο στους ερευνητές ως το 1881, όταν ο πάπας Λέων ΙΓ΄ επέτρεψε τη μελέτη των εγγράφων. Τότε εργάστηκε εκεί ο L. Freiherrn von Pastor συλλέγοντας υλικό για τη συγγραφή του μνημειώδους έργου του για την ιστορία των παπών, του οποίου ο πρώτος τόμος δημοσιεύτηκε το 1886.

Τα περισσότερα τμήματα του αρχείου αναφέρονται στην ιστορία της Καθολικής Εκκλησίας. Η εξωτερική όμως πολιτική του παπικού κράτους, που καλύπτεται από τη σειρά Segreteria di Stato, ενδιαφέρει και τις ελληνικές περιοχές όπου υπήρχε δράση καθολικών μισσιοναρίων. Σχετικό αρχειακό υλικό προσφέρουν ακόμη οι σειρές Segretaria dei Brevi, Camera Apostolica, Congregazioni Particolari.

Το νεότερο τμήμα του αρχείου (Fondo Moderno) καλύπτει το 19^ο αιώνα. Στο αρχείο αυτό μπορεί να εντοπιστεί η ιστορία των ελληνικών κοινοτήτων στη Νότια Ιταλία καθώς και σε πόλεις προσκείμενες στη Ρώμη (Αγκώνα) και σε άλλα κράτη πιστά στην Αγία Έδρα.

Το 1810 ο Ναπολέων μετέφερε το Αρχείο στο Παρίσι (Palais Soubise), όπου έδρευαν τα Εθνικά Αρχεία της Γαλλίας. Από εκεί επέστρεψε στη Ρώμη το 1817, οπότε και εμπλουτίστηκε με το αρχείο της Γραμματείας της Νουντσιατούρα της Βενετίας, το οποίο αποτελούσαν 17.000 περίπου λυτά έγγραφα και πολυάριθμα άλλα βιβλία-πρωτόκολλα.

Άλλα αρχεία στη Ρώμη

Βιβλιογραφία: Ζαχαρία Ν. Τσιρπανλή, *Το Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700). Συμβολή στη μελέτη της πολιτιστικής πολιτικής του Βατικανού*, Θεσσαλονίκη 1980.

Το Ελληνικό Κολλέγιο του Αγίου Αθανασίου ιδρύθηκε το 1577 από τον πάπα Γρηγόριο ΙΓ΄, τον εισηγητή στα 1582 του νέου ημερολογίου που καλείται γρηγοριανό. Πολλοί έλληνες φοίτησαν σε αυτό.

Biblioteca Valicelliana. Εκεί βρίσκεται το αρχείο του Έλληνα φιλόλογου και θεολόγου Λέοντος Αλλατίου (1587-1669).

Για την Santa Congregazione de Propaganda Fide, το περιεχόμενο και την τυπολογία των εγγράφων που απέκινεται στο αρχείο της βλ. σε Γ. Παγκράτης, *Εκκλησία και Κράτος*, εισαγωγή, σελ. 9-44».

Κεφάλαιο 5: Πηγές για τη νεότερη Ιστορία των Ελλήνων και των Ιταλών

Βιβλιογραφία: «Sources for the Maritime History of Greece (Fifteenth to Seventeenth Centuries)», στο Gelina Harlaftis-Carmel Vassallo (επιμ.), *New Directions in Mediterranean Maritime History, Research in Maritime History*, αρ. 28, International Association of Maritime History, St. John's, Newfoundland 2004, σελ. 125-146.

«Οι αρχειακές πηγές μπορούν να διακριθούν με βάση διάφορα κριτήρια. Μια γενική κατηγοριοποίηση διακρίνει τρεις μεγάλες ομάδες:

Αφηγηματικά κείμενα: Εδώ εντάσσονται οι πηγές που αφηγούνται, όσες δηλαδή συντάχθηκαν από ανθρώπους σύγχρονους ή λίγο μεταγενέστερους από τα γεγονότα

που περιγράφουν. Στα αφηγηματικά κείμενα περιλαμβάνονται χρονικά, ημερολόγια, απομνημονεύματα, αυτοβιογραφίες, αναφορές, ανταποκρίσεις, ταξιδιωτικές περιγραφές.

Διοικητικά έγγραφα: Εδώ ανήκουν πηγές που προέρχονται από κρατικά όργανα, οργανισμούς ή ιδρύματα, όπως τα διατάγματα, οι συνθήκες, οι εκθέσεις, αλλά και η αλληλογραφία που προέρχεται ή απευθύνεται σε επίσημη αρχή.

Ιδιωτικά έγγραφα: Πηγές των οποίων η προέλευση είναι ιδιωτική, δηλαδή συναλλαγές και άλλες συμφωνίες μεταξύ ιδιωτών, αλληλογραφία, λογαριασμοί, κατάλογοι αντικειμένων, σημειώσεις, ενθυμήσεις κ.λπ.

Μια άλλη διάκριση είναι αυτή ανάμεσα σε **πρωτογενείς ή άμεσες πηγές** και **δευτερογενείς ή έμμεσες**. Στις πρώτες ανήκουν όσες προέρχονται από μια συγκεκριμένη περίοδο του παρελθόντος, σύγχρονη με αυτή που μελετά ο ιστορικός (αρχαιολογικά, αρχαιολογικά μνημεία κ.λπ.). Στις δευτερογενείς ή έμμεσες πηγές ανήκουν όσες παρήχθησαν μετά τα περιγραφόμενα γεγονότα και συνιστούν ερμηνείες επί αυτών των γεγονότων, όπως για παράδειγμα είναι μια έκθεση της αστυνομίας για ένα ατύχημα ή ακόμη και τα ιστοριογραφικά έργα.

Οι πηγές μπορούν επίσης να διακριθούν ανάμεσα στις **εκούσιες πηγές ή μαρτυρίες** και στις **ακούσιες**. Οι πρώτες περιέχουν δεδομένα τα οποία ο συντάκτης του εγγράφου θέλησε να μεταδώσει στους σύγχρονους ή στους μεταγενέστερους του. Αντίθετα οι ακούσιες πηγές ή μαρτυρίες ανήκουν στις λεγόμενες ουδέτερες πηγές, σε αυτές δηλαδή που περιλαμβάνουν δεδομένα στο πλαίσιο λειτουργίας των κρατικών υπηρεσιών ή τυπικών δραστηριοτήτων ενός ιδιώτη ή μιας επιχείρησης κ.λπ.

Τέλος **δημοσιευμένες** είναι οι πηγές που έχουν εκδοθεί κατόπιν σχετικής επιλογής σε έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή. Στο ελληνικό κράτος ήδη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα εκδηλώθηκε μια συστηματική προσπάθεια ανεύρεσης και δημοσίευσης πηγών για την ιστορία του νεότερου Ελληνισμού με κύριο πρωταγωνιστή τον Κωνσταντίνο Σάθα, τον οποίο ακολούθησαν άλλοι πολλοί αργότερα. Είναι ωστόσο γεγονός ότι οι εκδόσεις αυτές χαρακτηρίζονται από αποσπασματικότητα και μακρόχρονες σιωπές, ειδικά αν συγκριθούν με συλλογές δυτικοευρωπαϊκών χωρών του επιπέδου των Monumenta Germaniae Historica (Γερμανία), Calendar of State Papers (Μ. Βρετανία), Colección de documentos para la historia de España (Ισπανία), Collection des documents inédits relatifs à l'histoire de France (Γαλλία) κ.ά. τις οποίες ανέλαβαν διάφορα δυτικοευρωπαϊκά κράτη.

Απέναντι σε αυτές τις πηγές υπάρχει ένας ασφαλώς πολλαπλάσιος αριθμός **αδημοσίευτων** εγγράφων που βρίσκονται στα αρχεία, δημόσια και ιδιωτικά, και περιμένουν τους ερευνητές να τα μελετήσουν. Οι αδημοσίευτες αυτές πηγές στο βαθμό που παραμένουν άγνωστες στους ερευνητές αποκαλούνται **αθησαύριστες**.

Κατηγορίες αρχειακού υλικού

Στα αρχεία των νεότερων χρόνων περιλαμβάνονται ορισμένες ειδικές κατηγορίες αρχειακού υλικού ιδιαίτερης σημασίας.

Πρόκειται για:

-Τα αρχεία **διοικητικού χαρακτήρα**, τα οποία αναφέρονται για παράδειγμα σε αποφάσεις (πολιτικού, οικονομικού, δικαστικού χαρακτήρα) των τοπικών βενετικών

διοικήσεων (τα αρχεία αυτά εντοπίζονται στις κτήσεις), οι οποίες λειτουργούσαν ως κεραία για τα τεκταινόμενα σε ένα μεγάλο μέρος της Ανατολικής Μεσογείου.

Οι **εκθέσεις πεπραγμένων (relazioni)**, τις οποίες συνέτασσαν διάφοροι αξιωματούχοι του κράτους, κυρίως του βενετικού (baili, provveditori e capitani), μετά τη λήξη της θητείας τους, χρονολογούνται από το 1524, οπότε η βενετική Γερουσία υποχρέωσε όλους τους ανώτερους αξιωματούχους του κράτους να καταθέτουν μετά τη λήξη της θητείας τους και σε διάστημα δεκαπέντε ημερών από την άφιξή τους στη Βενετία μια γραπτή έκθεση, στην οποία θα περιέγραφαν τη συνολική κατάσταση του τόπου όπου διοίκησαν. Η υποχρέωση αυτή, που συμπεριλήφθηκε και στις γραπτές εντολές (commissioni) που λάμβαναν μετά την εκλογή τους οι νεοεκλεγμένοι Βενετοί πατρίκιοι, οδήγησε στον σχηματισμό μιας βάσης πληροφοριών, την οποία συμβουλευόνταν τόσο οι αξιωματούχοι που επρόκειτο να αναλάβουν τις ίδιες θέσεις όσο και οι διοικητικές υπηρεσίες της Βενετίας, όταν επρόκειτο να αποφασίσουν για ζητήματα που αφορούσαν τις κτήσεις.

Εκθέσεις διαθέτουμε και από τους Βενετούς εξεταστές (**sindici et inquisitori**) που στέλνονταν στην Ανατολή, εκτάκτως (μετά από καταγγελίες) ή προγραμματισμένα, με στόχο τον έλεγχο των τοπικών κυβερνητών και της καλής λειτουργίας της κρατικής μηχανής, έχοντας τη δυνατότητα να εκδίδουν αποφάσεις και να τιμωρούν ακόμη και με θάνατο τους υπαίτιους,

Όλες αυτές τις εκθέσεις συνόδευε μια ογκώδης αλληλογραφία των αξιωματούχων με την προϊστάμενή τους διοικητική υπηρεσία [Senato Mar (registri και filze), Provveditori da Terra e da Mar].

Τα **αρχεία διπλωματικού χαρακτήρα** συνιστούν ξεχωριστή θεματική ενότητα. Κατά κανόνα περιλαμβάνουν τόσο εκθέσεις όσο και πυκνή αλληλογραφία ανάμεσα στον πρόξενο (ενίοτε ασκούσε και καθήκοντα εμπορικού πράκτορα) ή τον πρέσβη και τις αρχές του κράτους του. Τα έγγραφα αυτά αναφέρονται τόσο σε ζητήματα πολιτικής όσο και στις εμπορικές συναλλαγές μεταξύ των δύο κρατών, στο νομικό πλαίσιο που τις καθόριζε και συχνά σε στατιστικές αυτών των εμπορικών διακινήσεων και των χρησιμοποιούμενων μεταφορικών μέσων. Ενδιαφέροντα στοιχεία έχουν προκύψει από την επεξεργασία του αρχείου του βενετού βαΐλου στην Κωνσταντινούπολη. Μια μεγάλη σειρά δημοσιευμένων εκθέσεων των βενετών πρέσβων σε διάφορα κράτη δείχνει και τις ελλείψεις της ελληνικής ιστοριογραφίας σε ανάλογα έργα υποδομής.

Σε μια πτυχή του θεσμικού πλαισίου της ναυτιλίας και του εμπορίου εντάσσεται και η λειτουργία των διαφόρων οθωμανικών προξενείων σε βενετικά εδάφη και των αντίστοιχων βενετικών ή αμιγώς ελληνο-οθωμανικών σε άλλα λιμάνια. Από τη λειτουργία αυτών των προξενείων έχουν διασωθεί πολλές νοταριακές πράξεις με τις οποίες διορίζονταν πρόξενοι οθωμανών εμπόρων σε λιμάνια της Γαληνοτάτης, καθώς και τα καταστατικά έγγραφα που εκδίδονταν από τις βενετικές αρχές για να επικυρώσουν τις επιλογές των εμπόρων-πλοιοκτητών και παράλληλα να καθορίσουν τα όρια στις δικαιοδοσίες των προξένων. Από τη λειτουργία αυτού του θεσμού αντλούμε πολύτιμες μαρτυρίες γύρω από την κινητικότητα του ελληνικού (οθωμανικού) εμπορίου και της ναυτιλίας, τα ποσοτικά και ποιοτικά μεγέθη των συναλλαγών, το είδος των προϊόντων, τους τύπους των πλοίων, τις περιοχές προέλευσης των εμπόρων και ναυτικών, τη συλλογική τους

οργάνωση και την κοινωνική τους προέλευση. Στα σχετικά έγγραφα περιλαμβάνεται επίσης ένα πλήθος έμμεσων ειδήσεων και άλλων παραπληρωματικών στοιχείων των αρχειακών πηγών τα οποία, αν αξιολογηθούν σωστά, μπορούν να οδηγήσουν στη συναγωγή σημαντικών συμπερασμάτων γύρω από διάφορα θέματα που παρέμεναν αδιερεύνητα μέχρι σήμερα.

Ιδιαίτερης σπουδαιότητας έγγραφα είναι οι **απογραφές πληθυσμού** που αυξάνονται κυρίως μετά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, όταν η βενετική γραφειοκρατία οργανώθηκε σε σταθερότερες βάσεις,

Αρχεία δικαστικών υπηρεσιών: τα έγγραφα που σχηματίζουν μια δικογραφία και χρησιμοποιούνται για την ενίσχυση των επιχειρημάτων της μιας ή της άλλης πλευράς, όταν αφορούν εμπορικά και ναυτιλιακά θέματα περιέχουν πολύτιμες μαρτυρίες. Σε αυτή την κατηγορία πηγών ανήκουν και οι **stampe**. Πρόκειται για έντυπες δικογραφίες οι οποίες, όταν περιγράφουν μια εμπορική αντιδικία αναδημοσιεύουν έγγραφα που σχετίζονται με τον τρόπο σύστασης και λειτουργίας μιας διμερούς εμπορικής εταιρείας, την αλληλογραφία των μελών τους, τους εμπορικούς λογαριασμούς κλπ. Όσες *stampe* έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα εκδόθηκαν τον 18ο αι. αλλά περιλαμβάνουν και έγγραφα παλαιότερων περιόδων.

Τα **λειοδικεία** είναι μια ειδική κατηγορία δικαστηρίων που λειτουργούσαν σε χώρες με συχνά πειρατικά κρούσματα και ασχολούνταν με την εξέταση των διεκδικήσεων όσων έπεφταν θύματα ανάλογων δραστηριοτήτων. Τα δύο λειοδικεία της Μάλτας (*Consolato di Mare & Tribunale degli Armamenti*) έχουν υποδειχθεί ως σημαντική πηγή πληροφοριών για την ελληνική ναυτιλία κατά τον 17ο και τον 18ο αι.

Ειδικού τύπου δικαστικές αρμοδιότητες ασκούσαν και οι επίσημοι κρατικοί φορείς σε κάθε λιμάνι. Όταν συνέβαινε ναυτικό ατύχημα, ο καπετάνιος ή ο πλοιοκτήτης όφειλαν εντός 24 ωρών να παρουσιαστούν στην ανώτατη κρατική αρχή του τόπου ή στην επιφορτισμένη λιμενική αρχή (στον προνοητή για τις βενετικές κτήσεις, στις «*Assemblee e Consolato di Mare*» για τη Ραγούζα κλπ.) ή και στην προξενική αρχή που τους εκπροσωπούσε, εφόσον βρίσκονταν στο εξωτερικό, για να καταθέσουν τις λεπτομέρειες του συμβάντος και τις ζημιές που είχε υποστεί το πλοίο τους ή το μεταφερόμενο φορτίο, προκειμένου στη συνέχεια να διεκδικήσουν την ασφαλιστική αποζημίωση. Οι κρατικές αρχές τηρούσαν πρακτικά όπου κατέγραφαν τις καταθέσεις του καπετάνιου και των μελών του πληρώματος με τη μορφή τυπικών ερωταποκρίσεων (**prove di fortuna**), κατά το πρότυπο των υγειονομικών εγγράφων. Τα στοιχεία που διασώζονται αναφέρονται στα πλοία (ονομασία, τύπος, σημαία, προέλευση-προορισμός, χωρητικότητα), στο ιδιοκτησιακό καθεστώς τους, στον αριθμό, στην ηλικία (σπάνια) και την καταγωγή του πληρώματος, στο φορτίο (είδος, βάρος, αξία), στα έξοδα ανέγκυσης του πλοίου και παραμονής του στο λιμάνι και στις αιτίες των ναυτικών δυστυχημάτων (ναυάγιο, πυρκαγιά ή πειρατική επίθεση).

Πηγές του είδους επισημάνθηκαν σε διάφορα αρχεία της Μεσογείου και έτυχαν συστηματικής επεξεργασίας. Στον ελληνικό χώρο έχουν εντοπιστεί ή (και) αξιοποιηθεί ιστορικά οι «*prove di fortuna*» των αρχείων της Κεφαλονιάς, των Κυθήρων και της Κέρκυρας. Ένας μεγάλος αριθμός αυτού του είδους εγγράφων (15 φάκελοι) διασώζεται στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας και αφορά την περίοδο 1770-

1797. Στα αρχεία της Ραγούζας σώζεται μια σειρά καταστίχων όπου έχουν καταγραφεί περίπου 1000 παρόμοιες πράξεις ναυτικών ατυχημάτων πλοίων βενετικών, αγγλικών, γαλλικών, τουρκικών, αυστριακών και φυσικά ραγουζιάνικων, από το 1629 ως το 1811. Στα Κρατικά Αρχεία της Τεργέστης βρίσκονται δεκάδες φάκελοι με τα πρακτικά ανάλογων υποθέσεων από τα μέσα του 18ου αι. ως την πρώτη δεκαετία του 19ου αι.

Σημαντικές πληροφορίες ανιχνεύονται στις αποφάσεις των **Δικαστών των Ξένων** (Giudici al Forestier) και των Προξένων των Εμπόρων (Consoli di Mercanti). Η πρώτη υπηρεσία ήταν μια κατώτερη δικαστική αρχή της Βενετίας, επιφορτισμένη με την επίλυση των διαφορών μεταξύ ξένων ή ξένων και Βενετών που επιλύονταν με αιρετοκρισία ή βάσει των κρατικών νόμων, και την επικύρωσή τους. Αποφάσιζαν ακόμη πάνω στις διαφορές για ναύλα ή μισθούς που δεν καταβάλλονταν σε ναύτες και για τις ενοικιάσεις ή αγορές κατοικιών από ξένους. Από τον 14^ο αι. κ.ε. τους αποδόθηκαν και οι υποθέσεις που αφορούσαν τις αβαρίες και τις ναυλώσεις των πλοίων.

Σημαντική θέση έχουν τα αρχεία που παρήγαν οι τα θεσμικά όργανα εκπροσώπησης των υπηκόων της Βενετίας: Πρόκειται για τα **πρακτικά των Συμβουλίων**, όπου συζητούνταν διάφορα ενδιαφέροντα για αυτό το όργανο και τις κοινωνικές ομάδες που εκπροσωπούσε θέματα (άμυνα, φορολογία, εκλογές, αποκλεισμός αστών από την είσοδο στα Συμβούλια κ.λπ.).

Πρόκειται επίσης για τις **πρεσβείες** που έστελναν οι κάτοικοι των βενετικών κτήσεων προς τη Γερουσία καταγγέλοντας αξιωματούχους και διεκδικώντας συγκεκριμένα αιτήματα. Μέσω των κειμένων αυτών οι απεσταλμένοι των Κοινοτήτων των βενετοκρατούμενων περιοχών απαιτούσαν την επίλυση διαφόρων προβλημάτων τους από τις αρχές της μητρόπολης. Από τα αιτήματα που υπέβαλλαν οι υπήκοοι προς τη Διοίκηση και τις απαντήσεις που διατύπωνε η τελευταία διακρίνονται, μεταξύ των άλλων, οι συνθήκες άσκησης των δραστηριοτήτων τους και οι κατευθυντήριες γραμμές της κρατικής πολιτικής.

Τα έγγραφα ιδιωτικού χαρακτήρα χωρίζονται σε αυτά που εντάσσονται στις ακούσιες ως προς την ιστορική αξιοποίησή τους μαρτυρίες και στις εκούσιες πηγές. Ακούσιες μαρτυρίες αποτελούν για παράδειγμα τα **νοταριακά κατάστιχα**.

Η νοταριακή παράδοση διατηρήθηκε ισχυρή στις περιοχές που είχαν μακρόχρονη δυτική, κυρίως βενετική, κυριαρχία: στα Επτάνησα, στη Χίο, στις Κυκλάδες, στην Κρήτη κ.ά. Σήμερα τα πλουσιότερα νοταριακά αρχεία διασώζονται στα Ιόνια Νησιά, κυρίως στην Κέρκυρα, όπου απόκεινται 1262 φάκελοι, που χρονολογούνται από τα μέσα του 15ου αι. και πυκνώνουν ποσοτικά από το 1540 κ.ε. Σημαντικά επίσης θεωρούνται τα νοταριακά αρχεία της Κεφαλονιάς, της Λευκάδας, καθώς και των μικρότερων νησιών του Ιονίου: των Παξών, της Ιθάκης και των Κυθήρων. Εξάλλου είναι γνωστός ο πλούτος των νοταριακών καταστίχων που διασώζονται τόσο στη Βενετία όσο και σε άλλες ιταλικές πόλεις-λιμάνια που είχαν συμφέροντα στο χώρο της Ανατολής (Γένοβα, Λιβόρνο, Παλέρμο, Αγκώνα).

Τα τελευταία χρόνια ολοένα και περισσότεροι ιστορικοί αναγνωρίζουν και εκμεταλλεύονται τις δυνατότητες που παρέχουν οι νοταριακές πηγές, προκειμένου να διαγνωσθούν οι μεγάλοι ρυθμοί των κοινωνιών και να διαπιστωθούν πραγματικότητες που ενδεχομένως να είναι δυσδιάκριτες στις αποφάσεις των διαφόρων κρατικών υπηρεσιών. Το πλούσιο αρχειακό υλικό των διοικητικών φορέων

και θεσμών παραμένει συνήθως φειδωλό σε πληροφορίες σχετικές με την αιτιολόγηση των περισσότερων αποφάσεων, αλλά και σχετικά ψυχρό και άκαμπτο ως προς τη γλωσσική του μορφή. Αντίθετα, στο νοταριακό υλικό στηρίζεται ολοένα και μεγαλύτερος αριθμός μελετών που αναφέρονται κυρίως στην οικονομία και στη συνάρτησή της με τα κοινωνικά φαινόμενα, αλλά και στην ιστορία των νοοτροπιών και του δικαίου. Η αποκωδικοποίηση των μονότονα επαναλαμβανόμενων τυπικών νοταριακών πράξεων, μέσα από κατάλληλες ποσοτικές σταθμίσεις, είναι δυνατόν να υποδείξει την ύπαρξη κανονικοτήτων και τελικά μιας πραγματικής κοινωνικής δομής.

Καθεμιά από αυτές τις νοταριακές πράξεις που έχουν εμπορικό χαρακτήρα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί κατάλληλα στην εξέταση διαφόρων θεματικών ενοτήτων της ναυτιλιακής ιστορίας, όπως η χαρτογράφηση των εμπορικών δραστηριοτήτων, η κοινωνική θέση των εμπόρων, των πλοιοκτητών, των κυβερνητών και των ναυτών, οι τύποι των πλοίων, οι φορολογικές συνθήκες, τα νομίσματα, τα μέτρα κλπ.

Στις νοταριακές πράξεις εμπορικού χαρακτήρα τη μερίδα του λέοντος καταλαμβάνουν οι συντροφίες θαλάσσιου εμπορίου. Αυτές ήταν συμμετοχικές επιχειρήσεις οι οποίες άμειβαν τα μέλη τους με μερίδια στα κέρδη, γεγονός που δήλωνε μια προτίμηση, μια συνήθεια και μια ανάγκη, αυτή της συνένωσης μικρών κεφαλαίων από ανθρώπους που δεν διέθεταν περισσότερα ή (και) δεν προτίθεντο να ριψοκινδυνεύσουν μεγαλύτερα ποσά σε μια εμπορική περιπέτεια με αυξημένες πιθανότητες ζημιάς.

Στις εκούσιες μαρτυρίες εντάσσονται για παράδειγμα η **προσωπική αλληλογραφία**, αποτελούμενη από επιστολές ή αναφορές προσωπικού χαρακτήρα που απευθύνονταν προς διαφόρους σε ποικίλες περιστάσεις δεν έχει διασωθεί για εποχές πριν από τον 19^ο αιώνα.

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- **Γενικά Αρχεία του Κράτους:**
<http://www.gak.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=1>
- **Κρατικά Αρχεία της Βενετίας:** <http://www.archiviodistatovenezia.it/siasve/cgi-bin/pagina.pl>
- **Μουσείο Κορρέρ Βενετίας:** <http://correr.visitmuve.it/en/home/>
- **Γεννάδειος Βιβλιοθήκη Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών:**
<http://www.ascsa.edu.gr/index.php/gennadius/>
- **Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας:**
<http://www.istitutoellenico.org/>